

SILVER SILLIKSAAR & TAUNO ERNITS

NII JUHTUS HILJUTI,
SEITSME AASTAKÜMNE EEST

MÄLESTUSVESTED 1951. AASTA KÜÜDITAMISEST

LUULETUSI REPRESSEERIMISEST

2023

Sisukord

Rong	5
Rongi rattad	10
Rongi rattad ta-ta-taa	13
Peegel-peeglike	15
Priiusest ja lindpriiusest	22
A – B hakka pähe!	30
A - B tausta õpe	36
Silver Silliksaar. Luuletusi represseerimisest	45
Autoritest ja sisust	62

RONG

Ootamine venis igavaks. Päike alles kavatses tõusma hakata. Oli 1951. aasta 1. aprill. Öösiti tavaliselt oli päris talv, mis eelmise päeva sula lume tegi taas kõvaks. Vagunite lähedalt oli veel üsna paks lumi täis tallatud sügavaid jälgi, millesse võis komistada. Aga ega meil ka kuhugi tormata polnud. Lihtsalt ootasime, ise teadmata mida. Lihtsalt seisime ja tammusime kohapeal. Kui keegi vähegi oma ringist kaugemale astus, nii sõdur lükkas ta kohe jõuga tagasi ja raputas tema poole terava täägiga püssi. Pauku ta ei teinud.

Kohale toodi meid hämaras. Haarangu sõdurite prõmmimine ja kära ajas meid jalule millalgi öösel, ammu juba. Nüüd tükkis uni uuesti peale, aga jahedus ja Emajõelt puhuv niiske tuul ajasid ihu vahel väristama nagu koeral, kes tuleb vihma käest tuppa. Ja kõht läks hirmus tühjaks.

Koer. Huvitav, kuid selle haarangu ajal sõduritel vist ei olnudki verekoera kaasas, nagu pool aastat varem, kui ema ära viidi. Ema viidi ära selle eest, et õpetas meile kuidas Jumalat tuleb uskuda. Ta luges seda Piiblist, mille krutskilistest tähtedest ma õppisin lugema. Aga kes siis muu oleks pidanud meid õpetama, kui mitte ema! Võibolla nendel, kes ema ära viisid, oli teistsugune Piibel ja pidi teistmoodi õpetama? Ei tea küll, kus ema praegu on? Või tapeti ka ära nagu need, kes lahingute järel meie talu põldudel vedelesid? Mulle tundus siis, et nende paistetud rebib neil nõõbid eest ja siis nad plahvatavad. Ent meie pere suured ja naabrite Pallomite omad matsid nad maha. Ühe põuest tõmmati välja suur punane riie ja lasti ka sellel sõduri peale auku kukkuda. Räägiti, et see olevat olnud lipp. Kuigi mul ei lubatud matmisi vaadata, aga baraki nurga tagant ma muudkui piilus. Keegi ei märganud. Nendel sõduritel, kes ema ära viisid, olid ka püssid kaasas. Järsku lasidki ema pihta pauku? Kas tema ka on nüüd kusagil paistes?

Vagunite taha sõitis teed mööda jälle mõni auto ja sõdurid ajasid inimesi, kellel olid kompsud turjal, käes või lohisesid järel, üle raudtee meie juurde. Üks väike poiss kõndis taga ja muudkui vingus nutta. Tal oli vist pissihäda. Siis ühest autost tulid mehed saagide ja kirvestega ja tööriista-kastidega. Nad tõmbasid vagunitel suured ukсед niimoodi kõrvale. Need ei olnudki hingede peal ukсед. Need sõitsid kärinaga mööda seina. Äge! Sellist ust ma ei olnud veel ühegi maja küljes näinud. Ja siis nad hakkasid vaguni tagant laudu kandma. Muudkui tõid, viskasid vagunisse ja tõid jälle.

Tore oli vaadata, kui mees tahtis lauda lõigata, siis pani laua vaguni põrandale ja otsa üle ääre välja. Rinnataskust võttis sellise kriipsude ja numbritega peenikese kollase pulga, mida sai juppidest pikaks venitada, siis võttis kõrva tagant jämeda pliatsi, maitses selle tera, aga ei näinud nagu mina, mille eest sain tõreleda, ning tõmbas kriipsu, siis lasi laua peale põlvili ja

hakkas ühe käega saagima. See oli kangesti mõnus näha, kui saag läks puu sisse kiiremini kui minul nuga kaalika sisse läks. Aga puu on ju palju kõvem kui kaalikas. Ja tema ei lõiganud näppu katki, nagu mina, kui mul jooksis veri maha, et ma hakkasin ära surema. See oli väga kõva mees! Siis ta raius kirvega ning peksis haamriga nii et vagun oli kui suur katel, milles pesu keedeti. Kui õed kahe vahel katla muru peal kummuli keerasid ja eemale viskasid, siis see kõmises, aga vagun kõmises nagu oleks visatud mitu väga suurt katelt korraga. Vahel oli kuulda sellist vandumise sõna, mida laste kuuldes ei tohi kõvasti öelda, aga nad vist ei näinud, et meie seal seisime, sest me olime vait.

Enam ei jõudnud oodata. Õde Tiina pani meid kõiki kottide peale istuma ja käskis kuss olla. Meie hakkasime virisema, et süüa tahan. Tiina vaatas kõrvale ja ütles, et kust mina teile süüa võtan, kui mul ei ole. Muidugi Tiina teadis, sest tema oli juba suur, 19-aastane ja suvel ta hakkas isegi 20-aastaseks saama. 20, see oli mulle kuidagi kangesti kaunis number. See teeb inimese suureks ja lõpeb ilusa, mitte päris ümariku nulliga. See on ju ilusam kui päris ümmargune! Nagu Hele nägu, selle tüdruku, kes oma emaga meie pool käis ja kes oli väga tark. Ta oli linnatüdruk, nagu nuku kohe. Imelik, et Mirjam, vang viidud õe tütar, kes ise oli alles tita, noh, nelja-aastane, kuid tema ei virisenud, kuigi ta ei olnud nuku moodi ega linnatüdruk. Kas temal ei olnudki kõht tühi? Õed olid minust vanemad ja oskasid juba paremini sõna kuulata ning jäid ruttu vait.

Läks nii palju aega, et ma jõudsin kindlasti palju suuremaks kasvada, kuigi ma ikka olin veel kaheksa-aastane. Siis äkki hakkasid vagunist lauajupid lendama. Mehed hüppasid alla ja viisid oma riistad minema. Eemal seisvaid sõdureid me ei olnud enam tähelegi pannud, ja ega nemad ka ei teinud meist välja, aga siis nad hakkasid käratsema ja meid vehkides vagunisse ajama. Jah, aga kuidas sinna kõrgele ronida? Kuid sõdur krahmas minust kinni ja viskas nagu koti uksest sisse. Samamoodi, nagu nad õues kotte auto peale viskasid. Määrisin ennast ära. Püsti tõustes nuusutasin ja sain aru, et vaguni seest oli nagu laudas, sõnnikuga kõik koos. Aga käsi polnud kuhugi pühkida. Vastu pükse ei tohtinud. Selle eest sain alati Tiina käest hirmsasti riielda. Ühte vana tädi tõstsid sõdurid mitmekesi. Nad panid ta ukse ette põrandale pikali. Ta oli kindlasti väga raske.

Nüüd nägin mida mehed olid teinud. Mõlemasse vaguni otsa oli tehtud seinast seinale lai lavats ehk nari, nagu seda kutsuti. Lauad olid laiad ja lõhnasid imehästi puulaastu lõhnaga. See oli täpselt sama lõhn, kui onu meie köögis suuri laudu hõõveldas, millest ta tegi isale igavese voodi. Seda imelikku kasti kutsuti kirstuks. Need laastud ta pani kirstu põhja. Ei tea, kas isa seda lõhna sai nuusutada? Ma ei usu. Ta oli ju surnud. Ma ei usu, et surnud nuusutavad, mis siis et hea lõhn on.

Mõne laua servast rippus alla puukoore riba, mida sai ära tõmmata. Koore puhas pool oli peaaegu valge ning libe ja keelega limpsates natuke magus ja natuke mõru. Mõnus. Nari oli minu lõua kõrgusel ja ma ei saanud sinna ise üles. Keegi pidi aitama. Meie pere ronis parempoolse nari peale. Samas suunas me hakkasime ka sõitma. Muidu asjad pandi naride alla hunnikusse. See üles tõstetud tädi jäi nari alla kottide peale pikali. Ta muudkui ohkas ja tegi vaikselt oi. Pärast toodi vagunisse ikka uusi ja uusi inimesi juurde. Ma ei tundnud kedagi. Hiljem juba tundsin, natukene. Ega nad enam kõik naride peale ei mahtunudki. Meid oli ju rohkem kui 40. Aga nari peal oli tore aknast välja vaadata. See oli samas seinas kus ukski. Ja vastasnari rahval oli oma aken. Nii hästi mõeldud!

Kui ma ärkasin, siis öeldi et oleme Venemaal, Pihkva linnas. Alles siis märkasin, et meie akende taga on töömehed ja meisterdavad midagi. Lõpuks nad löid laudu alt ülespoole niimoodi ritta, et sai tädi Salme puhveti kapi uks moodi, mis läks ülevvalt allapoole lahti ja jäi rippuma nagu laud. Puhveti sees olid suured ning väikesed ja väga väikesed taldrikud virnades, kõigil kuldne rõngas ääre juures ja imeilusad värvilised lilled ning linnud sees. Eriti ilusad kiiskavad olid jalaga viinaklaasid. Neil olid ka mustrid sees, ainult et ilma värvita, nagu oleks noaga lõigatud. Muidugi ma tean, et see nii ei ole, sest klaasi ei saa ju noaga lõigata. Klaasi tükk lõikab ise hullemini kui nuga.

Aga see akendele tehtud uks ei käinud lahti. See jäigi niimoodi natuke irvakile. Nüüd ei näinud aknast muud kui telefonipostide põikraudu, mille küljes rippus hirmus palju traate. Ma tean, kui sellise telefoniposti lähedal olid, siis kõik undas kõvasti. Isa ütles, et mööda traate jooksevad kõned, sellepärast undavad. Aga näha polnud mingit kõnet, mis jookseks ja jutust ka aru ei saanud, isegi kui kõrv vastu posti panna. Ma proovisin, palju kordi. See postide undamine oli imelik ja põnev. Nüüd juba ammu isa ei ole. Talvel, rohkem kui üks aasta enne seda matsime ta Raadi kalmistule, sest purjus sõdurid sõitsid talle veoautoga peale. Ei tea kas nad ei näinud või? Sellepärast ei saagi tema käest midagi küsida.

Ärkamisel tuli mul kange pissihäda peale. Aga mingit pissipotti ei olnud. Vaatasin otsivalt teiste peale, et kuidas nemad hakkama saavad. Kuid paistis, et nii rumal mure vaevas ainult mind. Püüdsin siis olla kuss. Sest ma ei tahtnud tita olla. Viimaks ikkagi sosistasin Tiinale, viisakalt, et tahan potile (pidi ütlema potile, mitte fuih kui prostalt kuidagi) et enam ei jõua kannatada. Tiina sosistas ühele onule ja see onu hüppas põntsti narilt alla, läks ukse juurde ja hakkas koputama. Uks läks veidi irvakile ja onu rääkis tasakesi sõduriga. Sõdur lükkas ragiseva ukse kõrvale ja siis kästi mul välja hüpata.

Kui ma pissisin, siis nägin, et vagunist hüppasid inimesed nagu need kolhoosi lehmad, kelle karjas me Tiinaga suvel olime. Siis oli jube palav ja parmud hammustasid vere välja. Üks lehm

hakkas teistele sabaga lehvitama ja keerutas imelikult pead. Tema selg läks ülespidi õhukeseks ja kõveraks nagu hobuse look. Ta puristas ja mõmises ja tatitas ja raputas ja äkki kaapas jooksu nii, et muld lendas. Teised lehmad läksid ka segaseks ja tormasid samamoodi talle järele. Nad mõirgasid. Kui nad joostes kraavi hüppasid, siis paistsid kraavist püsti sabad ja tagumised jalad ülespidi. Ja need vagunist hüpanud inimesed olid ka nagu kiini jooksvad lehmad. Riided lehvisid taeva poole kui sabad ja sõrad ja ikka vups ning vups. Naer tuli peale, aga häälega ma naerda ei julenud. Võibolla ei sobi. Kõik tükkisid kohe vaguni ääre alla pissile ja... muudki. Naljakas, kuidas nad enne ei saanud aru, et tahavad ka, kui alles minu järel. Sõdurid küll julgesid naerda ja olid väga lõbusad ning togisid üksteist rusikaga. Aga nendel ei olnud pissihäda.

Ühel päeval hakkas üks habemega onu vaguni teises ääres põrandat uuristama. Ta lõikas väga väikese saega ümariku augu. See sai väiksem kui veekopsik. Ja siis oskas ta augu ääre teha rauaseks ja läks ära. Villu isa, onu Arnold nokitses pärast kaua aega, aga lõpuks ütles, et nüüd võite kõik siin viisakalt riide taga oma asja ajada. Sinna väikesesse auku isegi kakiti, mitte ainult ei pissitud. Kui rong sõitis, ei olnud millestki kinni hoida ja mina ei osanud muidu kükitada, kui Tiina hoidis käest kinni. Siis küsisin Tiinalt paberit, aga Tiina ütles et paberit ei ole. Ta andis mulle ühe kitsa riidelapikese. Jah, aga ma ei teadnud mida edasi teha, et kas ma pean nüüd selle lapi ära pesema nagu nõudepesu lapi. Kuid Tiina ütles, et viska august alla. Pärast veel tükk aega ma ei tahtnud temale näkku vaadata. Kuidagi imelik oli. Kui me olime juba kaua rongis sõitnud, siis selle augu ümber oli jube rokane ja seal käia enam sugugi ei tahtnud.

Veel kaks töömeest töötas vagunis. Nad tõstsid sisse raske rauast ahju, mis oli nagu soolasilgu tünn, kuid kõrgete jalgadega, justkui taburet. Ainult et rauast jalgadega. Silgutünnist oli ta väiksem ja must ning kohati pruun, rooste pärast. Ahju pealt tuli toruots välja. Selle kohale tehti katusepleki sisse auk ja pikk toru lükati katusest välja. Sealt hakkas jooksuma suits, kui tuld tehti. Kahju, et kui oli väga külm, siis just ei olnud puid ega ka seda sütt, mis oli peaaegu sama kõva nagu kivi. Selle pärisnimi oligi kivisüsi. Kui vahva, kuidas üks asi saab olla täpselt selline, nagu tema nimi on! Kuid ma ei saanudki aru, kuidas see must kivi põleda sai, aga näe, täitsa põles! Ma mõtlesin, et kui ma suureks saan, siis ma uurin selle välja.

Kõik vaguni inimesed läksid suurt rõõmu täis, kui Tiina ja veel keegi suur tädi tõid roheline emailpangega suppi ja teise samasuguse pangega vett. Igaüks tuli supi juurde mingi kausiga ja ootas, millal supp segati supikulbiga kõvasti ära ja siis kohe tõsteti üks kulbitäis talle kaussi. Tegelikult minule ja teistele lastele tõsteti suppi päris alguses. Suured inimesed olid väga kannatlikud ja lahked. Ei öelnudki pahaselt, et sina laps mine jalust ära.

Supp oli natuke punane ja ma arvasin, et see on peedisupp. Aga maitse ei olnud üldse peedi moodi. Palju parem oli. See oli nagu klimbisupp, ja ikka ei olnud ka. Klimbid olid imelikud

painuvad torud, mida sai lurinal läbi imeda. Kuid Tiina keelas kohe luristamise ära. Ega see viisakas ei olnud jah, võõrad ju kuulsid kõike. Nende klimbitorude nimi oli makaron. Kuid supi sisse ei olnud piima pandud, nagu klimbisupi sisse ikka panime. Muidugi, piimaga on ju väga keeruline keeta. Peab kogu aeg hoolega valvama, et üle ei kee. Ja kui terve pangetäis piimasuppi korraga üle keeb, siis on kõik tuba jubedat tossu täis! Kõik supid, mida vagunisse hiljem anti, olid makaronide, ja mitte klimpide ega kartulitega. Aga punane oli mingi tomat, mida ei näinudki milline see on.

Väga tore oli, et suppi toodi rongi seismise ajal peaaegu iga päev. Kodus Tiina nii head suppi ei osanud keeta. Keegi ei olnud talle õpetanud, kuidas klimbid torudeks teha. Ka seda meie ei teadnud, kuidas tomatit saadakse. Natuke on meeles, et söögiks anti putru väga peenikestest kollakatest seemnetest. Need hirsi seemned olid kuivad ja kõvad ja ei olnud üldse maitsvad. Rohkem olid nad mõruvõitu. Leiba anti ka. Kuid see oli veidi imelik. Koorik oli hea, aga sisu kleepis sõrmede külge. Ja ikkagi oleks leiba tahtnud veel süüa, mis siis et kleepis. Leiba anti ka nendel päevadel, kui suppi ei saanud. Võid ega piima ei olnud ka. Meie oma lehm jäi koos koeraga koju. Ei tea, kas keegi meie lehma nüüd lüpsis? Muidu võis tal ju udar paiste minna.

Supi toojad teadsid rääkida, et teistes rongi vagunites olevat Jehoova tunnistajad ka Lätist ja Leedust. Ja veduri küljes seisvat 52 vagunit.

Kui ma nari pealt alla hüppasin ja käpuli kukkusin, määrisin jälle käed sõnnikuseks. Läksin pange juurde ja juba võtsin kaane pealt ära, kui kõik hüppasid korraga püsti ja hakkasid ehmunult keelama, et ma ei tohi joogivett ära solkida. Aga kus ma siis pesen? Keegi ütles pahaselt, et kasvõi laku puhtaks, siis oskad edaspidi ennast hoida. Ja ei saanudki käsi pesta. Ma ei mäleta mis sai. Kuid kogu aeg oli juua vähe, seda ma mäletan küll. Janu oli. Ja pesta ka ei saanud kusagil.

RONGI RATTAD

Küüditusmaa oli pikk. Vahetasin silma. Sest üks silm väsis juba ära. Muudkui sõitsime ja sõitsime ja midagi ei muutunud, aga kohale ikka veel ei saanud. Pihkvas kolme päevaga tehti vagunis kõik valmis. Kus me nüüd olime, ma ei teadnud. Lükanduks ei olnud päris kinni. Kitsas pragu oli ülevalt alla lahti. Tavaliselt puhus praost külm tuul. Ma ikkagi kogu aeg seisin ja vaatasin ühe silmaga praost välja. Muidu oli kõik ilusti näha, aga see vuhises nii kiiresti mööda, et polnud aega õieti arugi saada, mis see oli. Kaugele oli hästi näha, aga seal ei olnud midagi. Postid ja muu aina välkus vasakult paremale silma ees. See väsitaski silma ära.

Proovisin nari peal pikutades ka aknast välja vaadata, kuid siis võis näha ainult telefonipostide ülemisi otsi ja traate, mis postide vahel tagurpidi looga moodi alla rippusid. Ikka alla ja üles lõputult. Ja pilvi. Aga millegipärast me sõitsime rohkem öösel. Päeval võis meie rong seista kusagil kaubarongide vahel. Ja siis me nägime ainult kaubavaguneid ja püssimehi, kes kõva kolksuga jalutasid rongi kõrval ning suitsetasid ja sülitasid maha. Kui kusagil linna jaamas seisime, siis oli näha mingi maja katus, või torni tipp raudtee lähedal. Keegi ütles, et see on jaama veetorn.

Jaamas uksepilust vaatamisel vaevast alati see, et kindlasti huvitav asi jääb pilust kõrvale. Kui üks tehti lahti, et kahte tädi supi järele saata, siis oli võimalus välja vaadata ja see oli ülipõnev. Mitu korda oli meie vastas selline madal kivimaja, millest meile vett võeti ja selle maja seinal oli kiri. Hiljem sain selgeks, et see oli KIPJATOK ehk kuum vesi. Võis olla ka jubedalt haisev väljakäik, mille ühest otsast käisid mehed ja teisest otsast naised sisse ja välja. Iga kord, kui keegi sealt nurga tagant jälle välja tuli, siis alati ta vaatas enne mõlemale poole ja alles siis hakkas jaamahoone poole minema. Tihti jäi uuesti seisma, sättis midagi riietes või kaapis midagi jalaga lumehanges ja hakkas jälle astuma.

Sellel päeval paistis terav päikene. Rong jäi seisma mitte jaamas, vaid keset laia-laia vana heina kuluga kaetud välja. Siiski, suurem osa väljast oli alles lumine, aga rongi lähedalt oli paljaks sulanud. Sõdurid tegid lõbusalt kõigi vagunite ukсед lahti ja kutsusid meid sõbralikult välja. Korruga olid kõik inimesed rongi ees segamini, ajasid kõva häälega juttu, naersid ja... käisid ka vaguni ääre all nagu väljakäigus.

Meie hakkasime kogu suure lastekambaga ringi jooksuma ja hullama. Ajasime täiest kõrist kisaga üksteist taga ja mitte keegi ei keelanud! Äkki piki rongi lendas meist üle metsavaht, noh, see topelttiibadega lennuk. Sellisega oleks kangesti tahtnud ka ise lennata. Mehed kohe arvasid ära, et see on Ameerika lennuk, et luuravad kuhu meid viiakse. Kahjuks kohe hakkasid sõdurid meid

tagasi rongi ajama. Ja juba jälle tegid rattad ta-ta-taa. See vabadus oli nii mõnus, aga väga lühikene. Me alles saime õige hoo sisse, kui tuli juba ära lõpetada. Aga vähemalt me saime tunda mis on päris vabadus.

Uksepilust vaatamise ajal oli kõige toredam, kui vaatas ka Villu. Tegelikult Viljard Kaarna. Tema oli juba suur poiss. Ta oli minust koguni neli aastat vanem ja muidugi palju suurem. Tema seisis minu selja taga ja ta nägi pilust välja üle minu pea. Ma ei pidanudki kummardama ega eest minema. Ta oli väga tark ja oskas kõiksugu asju mulle ära seletada. Ma küsisin, et miks siin nii suure ja tühja maa peal inimesed ei ela, siis ta teadis, et Venemaal ei ole talusid. Kõik majad on külas ühes reas ja siis on jälle kaua aega kõik tühi. Ma ei saanud aru, kuidas nad siis neid põlde künda saavad, sest hobune ei jõua päevaga sellist maad isegi edasi-tagasi läbi kõndida. Aga ta ütles, et ega nad vist künnagi, sest suurem osa maast oli rohukulune ehk kündmata. See oli väga imelik. Aga mulle oli see väga meeldiv, kui ta seisis ja rääkis. Ta ei olnud üldse uhke nagu suured poisid. Ta hoopis rääkis nii rahuliku ja sõbraliku häälega, et mul oli soe ja see soe ei lähegi meelest. Kuigi ta oli nii suur poiss, aga ta oli minu vastu päris sõber kohe.

Villul ema ei olnud. Ka mitte vangis ei olnud. Üldse ei olnudki. Ema oli surnud nagu meie isa. Ei, temale ei ajanud sõdurid autoga otsa, ta oli lihtsalt nii haige. Sellepärast suri. Aga Villul oli vanaema, kaks õde ja isegi isa. Isasid tavaliselt kellelgi polnud. Tema isa nimi oli Arnold ja ta oli väga sõbralik ja rahulik mees. Kui ta mõnikord natuke vaikselt rääkis, siis jäid kohe kõik vait ja muutusid kõik kohe rahulikuks. Mõnikord ta ütles, et laulge midagi. Ja siis me koos laulsime. Mitte kõvasti. Kui nad laulsid neid laule, mida onu Albert oli meilegi õpetanud, siis mina laulsin ka. Pärast laulmist läks nii lõbusaks, et oli tahtmine keksida ja hüpata. Aga kuna teised istusid vaikselt edasi, siis olin mina samuti tasa. Üks laulmine oli aga väga isesugune ja jäi nii meelde, et kui ka väga tahaks, ei saaks ära unustada.

Millalgi vist pärast Sverdlovski saunas käimist (saunast ma räägin teile eraldi jutu) seisis ühes jaamas meist veidi eemal täpselt samasugune rong nagu meie oma. Ainult akendel ei olnud kaste ees. Ja akendest trügis välja vaatama paksult palju inimesi. Nad olid musta ja tihti lokiis peaga ja ka tumedama nahaga. Nad olid väga rõõmsad ning lehvitasid meile ja karjusid midagi täiesti võõras keeles. See oli teistmoodi kui vene keel. Aga me tundsimme ära tuttavad nimed nagu Jeesus ja Jehoova.

Siis ühes nende vagunis hakati laulma meilegi tuttavat laulu. Kohe hakati naabervagunites laulma ja edasi, kuni kogu rongitais laulis nii kõvasti, et kogu linn kajas. Sõdurid tampisid püssidega vastu vagunite seinu ja karjusid jõledasti. Aga nad laulsid ikka edasi. Meie hakkasime ka laulma. Keegi teadis öelda, et need on Moldovast küüditatud Jehoova tunnustajad. Ja siis mul tekkis esimest korda väga- väga suur ja kuum oma inimeste tunne, erinevat keelt oskavate

rahvaste ühine sõprade tunne, mis jäi alles kogu eluks. Sellel päeval ma sain palju vanemaks. Nüüd ma olin kindel, et ma tõesti ei ole enam tita! Ma tundsin, et väga tugev sõprus teeb suureks. Ja see oli suur sõprus. Olgugi, et need olid päris võõrad inimesed, aga selline tunne oli, et me olime ammu väga tuttavad ja isegi sugulased. Veel rohkemgi kui sugulased. Ja meid kõiki, ka neid viidi Siberisse. Piibli uskumise pärast.

Järgmistel päevadel me nägime, et maas on palju lund. Ja külm oli. Kui sõitsime edasi, siis oli lund järjest rohkem. Ka külma oli rohkem. Mõni päev ei näinud ühtegi küla. Aga küla jaamades seisid jaama ees turutädid. Nad olid kõik ühesugused. Seljas oli hall triibuliste õmblustega jope, mida kutsuti puhvaikaks. Peas oli väga paks ja suur rätik, mille otsad läksid kaenla alt läbi ja olid rinna peal sõlme seotud. Jalas olid neil vildid, aga ei olnud kalosse. Nad olid nagu puust tehtud, sest nad ei liigutanud pead. Neil oli maas väike piimamannerg, kauss hapukapsaga ja ilusate prunnakate kullast koorega sibulatega, käes aga kauss suurte koorega keedetud kartulitega. Leiba nad ei müünud kunagi. Meie nende käest midagi ei ostnud, sest meil polnud raha.

Kui olime öösel sõitnud üle väga suure jõe, mille nimi on Irtõš, siis rong seisis Omski linnas terve päeva ja veel ka öö otsa. Meil hakkas jube külm. Tuld ei olnud millegagi teha. Ja ust ei tehtud kordagi lahti. Ei toodud suppi ega vett. Lapsed nutsid. Ma ei mäleta, kas mina ka nutsin. Aga küllap vist nutsin. Sest ma olin ikkagi ainult kaheksa-aastane. Väljast kostis ärevaid venekeelseid naiste hääli ja tuttavat sõdurite kärkimist. Uks oli nii kõvasti kinni, et pilu üldse ei olnud ja midagi ei näinud. Keegi ei teadnud, mida meiega tehakse. Kõik olid natuke ärevil ja sosistasid omavahel nagu salajuttu. Tollel ööl me magasime vaid jupikaupa. Lõpuks hakkasime jälle sõitma ja kaua aega hiljem kusagil jaamas peeti kinni ning seal anti ka süüa ja juua. Ma ei mäleta, kas ahju kütmiseks kivisütt ka anti. Väga külm oli ja ka magades ei saanud sooja, sest kõik riided olid niisked ja külmad.

Järgmistel päevadel sõitis rong nii päeval kui öösel. Uksele jäeti nii lai pilu, et välja sai vaadata peaaegu mõlema silmaga korraga. Aga peale lumeväljade polnudki midagi vaadata. Ja peaaegu üldse enam ei olnud päikest ja sula. Siis sai lage maa otsa. Aina rohkem oli puid. Viimaks sõitsimegi väga suurte metsade vahel. Keegi teadis, et sellise kõrge ja jämedate puudega metsa nimi on taiga.

Enne Tomski linna jõudmist me olimegi kohal. Jõudsime Siberisse, küüditamisse, kuhu rongi rattad olid 13 päeva teinud ta-ta-taa. Aga see juhtus öösel. Õieti vist varahommikul.

RONGI RATTAD TA-TA-TAA

See olevat olnud pealinn. Vangide riigi pealinn. Sest seal oli vangide laiali saatmise peajaam. Seal oli suur tapivangla. Nendele, keda saadeti Siberisse, igaveseks, nagu meilegi öeldi. Piiblist loeti, et igavene elu on paradiisis, aga kuidas Siberis hakkab igavene elu olema, ma ei mõistnud.

Linna nimi oli Sverdlovsk. Ega mina ei näinudki, kui suur see vangla tegelikult oli. Meelde jäi ainult selle saun. Õigemini see, mida saunaks kutsuti. Sest päris sauna moodi see küll üldse ei olnud. Näiteks ei olnud seal lava ega leilikerist ega vihta ega pinki. Veetünni, kuuma vee pada ja veekopsikut ei olnud. Isegi pesukaussi ei olnud.

Sinna sauna me läksime pikas reas sõdurite vahel. Meid oli kõik tänav täis. Pikk-pikk joru! Püsidega sõdurid kõndisid kõrval ja vahel isegi ukerdasid kraavis, aga nad ei vaadanud maha, et mitte komistada, vaid ainult meie poole. Siis tulid meie juurde linna inimesed, paksude rättidega tädid ja mõned habemetega vanad onud. Nad olid millegipärast jube vihased ja karjusid meie peale, vehkisid rusikat ja võtsid maast igasugu rämpsu, hobuse pabulaid ning isegi kive ja viskasid nendega meie pihta. Sõdurid olid meie sõpradeks, sest nad kogu aeg ajasid neid eemale, aga kurjad inimesed ei tahtnud kuidagi ära minna. Lõpuks läksime väga suurest rauasest väravast sisse. Sinna järgi nad enam ei tulnud.

Sees pidime kähku riidest lahti võtma ja riided tuli hunnikusse visata. Jube kuuma ahju juures tädi pani hunnikust võetud riided riidepuu peale ja riputas siis raami kohal oleva toru külge. Kui toru sai riideid täis, siis ta lükkas rauast raami kõrinaga ahju sisse ning pani selle rauast ukse kinni. Siis ta läks trepist alla, tegi ahjuukse lahti, pika roobiga segas hästi pirakaid hõõguvaid süsisid, võttis trepi kõrvalt paar lumist pikka ning lõhkumata puupakku ja viskas suure hooga ahju alla. Siis pani ukse jälle kõva rauakolksuga kinni.

Üks sõdur vaatas mingist uksest välja ja käskis meil sisse tulla. Ta võttis suurest tünnist pika puust laabatsiga mingit jõle haisvat määret ja tõmbas selle mulle peopessa. Suurtel inimestel ta selle laabatsi otsaga segas juukseid ja vaatas teravasti, siis liigutas laabatsiga ka häbi kohas juukseid, võttis haisvat möksi, tõmbas selle neile pihku ja näitas järgmise ukse poole. Sõdur, kes pealt vaatas, ajas meid kiiresti sisse. Aga keegi jäi eesruumi juuksemasinaga lõka-lõka oma häbikohast juukseid maha ajama. Kuidas ta küll sellega hakkama saab?

Sees alguses ei näinud midagi. Udune oli. Ja õhk oli nii märg, et raske oli hingata. See oli rohkem märg kui vihmaga. Siis nägime pikka-pikka ruumi, mille lae all oli sama pikk roostene toru. Toru sees olid mõned augud, kust nirises vett. Ja kõik kohad olid paksult alasti ning

libedaid inimesi täis. Me pidime selle möksiga ennast pesema nagu seebiga. Läks küll vahutama. Aga kui tahtsime maha pesta, siis lõppes vesi ära. Mõne aja pärast purtsas aukudest jälle vett, kuid see täitsa põletas. Ma ehmusin ja kargasin karjudes toru alt libedate inimeste sekka nagu see suur ja libe lutsukala, mille meie õue hobusega sõitnud peipsivenelane isale andis, aga kala lupsas isa pihkude vahelt kähku maha. Isa käed jäid ka kleebiseks nagu selle haisva seebiga.

Hiljem, kui mul uuesti kästi ennast kähku pesta, oli vesi üsna külm. Aga sõdurid lükkasid meid ruttu-ruttu teisest uksest juba välja ja seepi ei jõdnudki päris maha pesta. See oli nii vastik, libe ja haises. See hais pidi täisid tapma. Ei tea, millised need täid on? Tegelikult seal, päris Siberis sain teada. See on õudsalt vastik, kuidas nad laisalt roomavad ja hammustavad kõik kupla ja punaseks. Siis sügeleb ja ajab hirmsasti kratsima. Fuih! Ja neid sigineb nii, et kui ühe ära tapad, siis kümme tuleb asemele. Sellepärast nad ei saagi päris otsa. Aga Siberis täipõrgut enam ei tehtud, kuigi seal oleks just vaja olnud.

Pimedas ruumis suurest hunnikust ei leidnud kuidagi oma riideid üles. Aga sõdurid muudkui sundisid juba välja minema. Ma pidin lausa nutma hakkama. Või äkki hakkasingi? Vagunis oli ikka kuulda, et keegi leidis oma seljast võõra riide. Keegi jälle oli sõduri poolt välja aetud ilma, et oleks mingit riiet üleski leidnud. Ei tea, kuidas ta edasi sai...

Väljas oli peaaegu pime juba. Ja jubedalt külm tuul puhus. See puhus riietest niimoodi läbi, nagu isa suur viljakottide paikamise pikk ja jäme nõel. Justkui mingit kotiriiet poleks ees olnudki. Nii kergesti suskas läbi. Õde Maria külmetas seal ennast haigeks. Tal jäi süda haigeks. Haigete kopsude pärast tema hääl tegi samasugust ragisevat vilinat, nagu Vasja vanema venna natuke katkine karmoska. Vend ei lubanud Vasjal seda pilli kiskuda, sest ta ütles, et Vasja oligi pilli ära rikkunud. Aga kui vend ei näinud, siis Vasja ikka kiskus. Salaja. See oli väga põnev pill, aga mul ta ei lubanud proovida.

Pimedas rongi juurde tagasi minnes kivide viskajad meid enam ei näinud.

Kui rongi rattad hakkasid viimaks tegema ta-ta-taa, siis oli jälle nii mõnus tunne, nagu oleks päris kodus kohe.

PEEGEL-PEEGLIKE

Küllap ma olin teda kodu seinal näinud kogu oma kaheksa eluaasta jooksul ja nii palju kordi ning sageli, et temale eritähelepanu osutamine oleks olnud sama veider, kui panni riputamisnaelale pliiditruubi müüritis. Ja mis temas sellist vaatamisväärsust oligi? Isegi raami välismõõdud jäid kõigest kolme, neljakümne sentimeetri piiridesse. Raamipuu, küllap talve pakase ja pimedada poolt tarre mõistetud maamehe igavusest kantud nokitsemise vili. See oli puupinu suti väarikama, kasepuu halu sirgetest lõhandikest liht-, punn- ja soonehöövlitega antvärgi seisusesse kaabitsetud. Kenasti vinklisse lõigatud nurgad tuli aga raamiks kokku koputada naeltega, mis suure kilukarbi põhjas roosteste kõverike alt leida oli. Väiksemaid, ja isegi ühesuuruseid polnud mitte. Aga nad ajasid asja ära. Raam püsis koos üsna toekalt. Nii toekalt, et tegi auga läbi isegi vastupidavuskatse.

Klaasitükk, mille tarbeks kaselõhandike kallal nii palju vaeva nähti, oli üsna paks ning ühelt poolt millegi hõbedasega üle võõbatud. Ja sestap see klaas ei paistnud enam läbi, vaid saatis temasse vaataja tema enda silmadesse tagasi. Säh! Said mis tahtsid! Kas on meeldiv?

Peegel-peglike...

Selle peeglikese aitas mul enda jaoks avastada väga soovimatu külaline. Või mis külaline ta nüüd... Värgisi ja ähvardamisi pimedas ja magamise pealt sisse tunginu. Pealegi polnud ta ükski. Nende koguarvu ma täpselt ei mäletagi. Nad tarisid meie, magava lastekarja kodusse alles pool aastat tagasi kogetud õuduse ja kõige kalli kaotusvalu uue äreva ähvarduse. Jaa, see kõik, see jubedus ju alles pool aastat tagasi oli...

Sõja lõpu tõi Eestisse tagasi pöördunud Nõukogude veripunane võim. Ja kohe hakati uut eluruumi puhastama vaenulikest ja muidu sobimatutest elementidest. Nende keemiliste osiste inimlaborist kõrvaldamisega tegelesid selleks seatud, volitatud ja suure praktikaga organid ehk elundid.

Kõrvaldatavate elementide hulka arvati esindajaid võimu, rahanduse (no muidugi, raha!), äri, hariduse, kultuuri ja isegi töökamate põlluharijate hulgast. Kuid niinimetatud elementideks osutusid ka mõned punapartei muumia kummardamise stiilist erinevalt Jumalat uskuvad inimesed. Ja lausa eriliiki kuuluvaks arvati Jehoova tunnistajad. Organid said ülesande nende nimigi maa pealt kustutada. Paari aastane nuhkimistö näitas meie peres kustutamise väärilisteks äsja lehestunud viiekümneaastase seitsme lapse ema Veera Silliksaare ja tema ühe vanematest tütardest Olga. Isast olid meid veidi varem jätnud ilma purjus karistussalklased.

Nendele kustutavatele korraldati öine haarang bandiitide kohtlemise mõõtu mööda 1950. aasta 1.oktoobri ööl. Pauku küll ei tehtud... Minu enda esimene kogemus oli kirjeldamatu õud, kui külili keeratud lapsevoodist põrandale kukkusin ja nägin üleval enda kohal sõdurit, kelle püssitääk sihtis mind, maaslamajat. Päästsin ennast kõrvale veeretamisega. Aga siis hakkas päralt jõudma, et kartuseks polnudki põhjust. Pakkusin kartusega üle. Püssimees sihtis täägiga minu küljealust põhukotti. Ta tegi oma tavatööd. Küljealuste põhukottide läbiotsimine käis sõduri tavakohustuste hulka, olgu need siis laste, või vanurite magamiskotid. Ei midagi erilist ega lastevaenulikku.

Mu vanemad õed seisisid hajali nõutult ja kohmetunult. Nende näod olid punalaigulised, silmamunad ei tahtnud enam oma pessa mahtuda ja oli tunda, et nad parima meelega nutaks, aga nad ei teadnud, kas tohib. Liikuda ju neil ei lubatud, ei ka omavahel koos olla mitte. Ei kõlvanud puudutada midagi. Nad ei tohtinud rääkida, eriti mitte sosistada omavahel. Kujutle – plikad ja ei saa sosistada! Iga väärtegevuse peale tõsteti ähvardavalt püssikaba löögivalmilt pea kohale, mida saatis räige ja seletamata sõnavaling.

Kui olin ise pisut toibunud, siis nägin kuidas laua taga istuv pagunikanaja, kes minu ema üle kuulas, läks ema suhtes aina tõredamaks. Ta nõutas puuduva tütre Olga peidupaiga avaldamist. Ja samal ajal sõdurid hangusid kolhoosi laudaks kuulutatud maakivist talulauda lakas heina ümber, et Olga peidikut avastada. Aga meie õde Olga läks paar päeva tagasi linna, Tartusse sõbranna Helmi poole.

Muide, sealt nad koos Halli maja keldrisse viidigi. Samasse suurkambrisse pisteti hiljem ka ema Veera. Aga nüüd praalis risti-rästi rihmastatud ja tähtedega kaunistatud kuri onu (kõik suured, nimelt mehed olid tolle aja lastele onud) ema kallal. Ema, kes oli ju öösel äkitselt maast üles aetud, polnud saanud potilgi käia, kui naelutati liikumatult laua taha istuma. Ja vetsuhäda hakkaski teda aina enam vaevama. Aga ehitud mees ei lubanud. Aina ähvardavamalt käratas ema peale. Siis märkas üllatusega, et suurel inimesel võib ka sama apsakas juhtuda, mis minulgi oli mu häbiks juhtunud. Ema istme alt nirises põrandale pissinire. Nüüd sai võimukal mehel ema salgamisest ja suisa kõlvatusest kannatuse mõõt täis ning ta virutas läiksaapas jalaga emale. No ei! Kargasin tagant talle turja, et teda taltsutada.

Ema... imelik, ema jäi väga rahulikuks. Ta vaid vaikselt anus mind: „Pojake, ära tee! Pojake, lase lahti!“

Ma jäin lummatuna vahtima tema rahust helendavaid silmi ja tõmbusin ebalevalt tagasi. See ema rahu kiirgav nägu on hiljem veel korduvalt minu ägestumist talitsenud. Tundub üllatav, aga ka pagunimees oli mõistev. Minu ägedusele ta ei vastanudki ägedusega. Kuigi oleks võinud, ja kuidas veel!

Kõike seda sõnatult, kuid valvsalt jälgis seinal rippuv peegel...

Väheldase veoauto kasti püssimeeste vahele, selg vastu kabiini ja sinna tekkinud ema sõbranna Salme kõrvale istuma pandud ema sai vaevalt puudutada kasti laudu, kui juba masin hakkas urisema ja tossu pahvides liikuma. Viimased sõdurid jooksid ja hüppasid veel sõidu pealt autosse. Me seisime lumises õues, kolme ja pooleaastasest kuni kaheksateistaastaseni reas ja vesistasime lohutamatu nutta. Isegi õuekoer, kes sõdurite võimutsemise aegu targu vaikselt kuudis redutas, pistis pea august välja ning hakkas pikalt ja kaeblikult meile unisoonis kaasa uluma. Emast, ega ka samal ajal kinni võetud Olgast ei kuulnud me tervelt poolteist aastat sõnakestki. Kas eluski on?

Jah, see pooleaasta tagune kogetud õudus tungis jälle meie üsna kasinaks jäänud kodusse, kuid ikkagi kodurahusse. Muidugi olime ilma vanemateta poole aasta jooksul saanud üksjagu iseolemise elukooli. Ka kolhoosi peaaegu palgata töökoormus sai ära maitstud. Eelmisel suvel käisin lehmakarjas meie eest hoolitsevale õele Valentiinale, ehk suupärasemalt Tiinale abikarjasena kaasa. Tegelikult kuningana, sest vahvas karjalaulus ju laulsime, et „karjapoiss on kuningas“.

Aina keerulisem oli kõhtu millegagi täita. Seni, kuni kartulit oli, saime mõnusalt aurava õhtusöögi lauale. Soolasilk tegi taheda kartuli mõnusalt mahlaseks. Näppude vahel puhastatava silgu soolvesi, mis mööda käsi nirises, kippus varrukasse valguma, aga seda laisavõitu niret tuli osata aegsasti ja osavasti keelega ära limpsata. Millalgi Tiina ütles, et silgu ostmiseks ei ole raha. Huvitav, just nüüd, kui silgud otsa olid lõppenud, ei olnud raha! Aga kui söögikartulid ära lõppesid ja veel vaid viis vakka seemnekartulit jäänud oli, ei saanud ka kartulit keeta. Ei-ei, tõreles Tiina, ainult viis vakka seemet, s e d a ei tohi nahka pista! Mida me siis kevadel maha paneme? Vaatasime vaid totakalt Tiinale otsa, sest ega meiegi teadnud...

Jah, siiski, isegi mina olin möödunud kuude jooksul juba enam-vähem rahunenud. Olid ju oktoobri lõpul, mõni nädal pärast riigivastase ema ära viimist, Väägvere algkooliõpetaja rünnakud läinud aina pilkavamaks. Ikka ta oskas välja mõelda mingi uudse riuka, kuidas teisi õpilasi minu mõnitamisele kaasa tõmmata. Korduvalt püüti poolvägisi noore leninlase punast rätikut kaela siduda. Viimaks, kui ta lasi vanematel tüdrukutel mu käsi kinni hoida, sidus ta ise rätiku kinni, talutas mind koolipinki ja ähvardas, et proovigu ma vaid seda kaelast ära võtta. Sa oled nüüd pioneer! Kuid peagi lõppes tund, ta läks klassist välja ja mina sidusin sõlme lahti, panin rāti õpetaja lauale ning rutuga riietusin, et koju minna.

Imelik. Viis, kuus last hakkasid omavahel ärevalt sosistades mul taga kõndima. See tee viis ju ainult Jakobi talu suunas. Nende kodutee see polnud. Jakobi taluni oli umbes poolteist kilomeetrit. Poole maa peal oli teest vasakul, pisut eemal lodune pajuvõsadiik. Selle kohal nad

ootamatult hakkasid mind pilkama, piirasid mu ümber, nügisid kingust alla võsa lähedale, tõugeldes saadi mul jalad alt ja juba ma olin nende all selili lumekirme peal. Usuhulluks pilkamist toetasid tüdrukud näpistamisega, sekka tõsihulluks ajava kõditamisega, riiete sasimisega. Peksmist... vist mitte. Aga kui nad äkitselt mu maha jätsid, siis kohutav alanduse tunne nõõris kurku nii, et nutt ei pääsenud läbi.

Meeletult raske oli ennast hommikul kooli sundida. Kuidagi läksin. Sest ka nii mõistvale Tiinale ma ju ei rääkinud midagi. Liiga häbi oli. Õpetaja oli lausa raevus, et olin söandanud punaräti kaelast võtta. Uuesti kaela seda siiski enam ei seotud. Aga ma pidin mitu tundi seisma karistuseks nurgas, kus iga mõne aja tagant ta väga nõökavalt küsis, kas ma pole olematust jumalast tüdinenud, sest muidu ma nurgast ei pääsevat. Ma võivat kas või mitu nädalat seal oma puuslikku paluda. Oma vaba valik. Kõik see hakkas lastele pakkuma aina suuremat lõbu ja nalja. Ja minul läks nurk aina kitsamaks, et seal pelu leida. Lapsed võivad muutuda leidlikult julmaks, kui nad tunnevad, et vanemlik piirav autoriteet tõmbub tagasi, jättes tee ebamääraselt lahti. Koju minnes nad kordasid tuttavlikku eilset, mida mitmekesisitati värskemate viguritega.

See juhtus arvata neljandal korral. Neil oli plaan valmis mõeldud. Kaks eestvedajat vanemat tüdrukut jagasid noorematele tüdrukutele ja poistele korraldusi. Istuti jalgadele ja kätele, püksid tõmmati põlvini. Siis ilguti armetute häbiasjade üle. Et ka tüdrukutel endil häbitunnet polnud! Oli ju paar poissigi nende hulgas. Pruugiti vitsagi, aga kujuteldamatu oli sülitamine ja enese tühjendamine, esmalt häbemikule, siis näkkugi...

Ma jäin pikali, ma valgusin laiali, nagu roegi mu näos. Ma ei teadnud mida teha. Ja ega ma tahtnudki midagi teha. Kogu mu sisemus ihaldas surra, kaduda jäägitult sügavikku, lahustuda mäletamatuks, sest ma tundsin, et selle häbi ja alandusega pole võimalik, pole mingit tahtmist ega mõtet edasi elada. Äkitselt oli kogu mu elu mõttest tühjaks jooksnud.

Viimaks siiski vedasid kangestunud jäsemed mind pajude vahele, öökisin kõhu krambini, lõin jalaga katki lombijää, mille alt lehekõduse veega lobistasin ennast puhtamaks, rihtisin riided sirgemaks, kõõksusin veel oksendada, aga tulemusteta. Midagi peale sapise maitse ei tulnud ja siis loivasin koju.

Hiilisin kui pääsemislootusetas varas, sest kohutavalt kartsin kellegi silma alla sattuda, aga vanemaid õdesid õnneks kodus polnud. Ainult kolme ja poolene õetütar püsis omaette lõngakeradega mängida. Ta sai peagi aru, et mind tema jaoks pole olemas ja võttis jälle oma lõngakerad käsile. Tema ei taibanud midagi. Oma ääretut häbi ei suutnud ma kellelegi avada. Vastupidi, ma kartsin et see on mu näost loetav nagu valge kiri punaloosungilt klassi tahvli kohal.

Peegel. Ei! Seda kartsin nüüd kordades enam kui inimesi.

Hommikul väljusin kodunt, kuid tuttavast võsast, kust ka koolimaja hakkas paistma, ma ei suutnud mööda minna. Pugesin võssa peitu ja... nähes eilse jälgi, oksendasin jälle. Lõdisesin novembrikülmas ja neelatasin sapikibedat kuni koolitundide lõppemiseni. Kui eemalt paistva kooli ees laste sihitu silkamine võttis selge suuna kodude poole, tulin minagi võsast koju kui õige mees. Kümnekonna päeva pärast oli õpetaja uurinud Tiinalt, miks ma koolis ei käi. Miks? Ega's ma ära rääkinud, miks! Aga kooli ma hiilisin. Kas oli õpetaja taibanud, et oli veidi üle pingutanud? Kuid edasi sain õppida suhteliselt segamatult. Ja aprilli sündmusteks olin isegi üsna rahunenud. Tasakaalustatud kodune kasvatus ja Jumalaga rääkimine, sest tema oli ainus, kelle ees tihkasin nutta ja kellega söandasin avameelitseda, on aidanud jääda mitte ainult ellu, vaid ka terveks.

Ometigi, sügisese õuduse kordumiseks me polnud valmis. Lihtsalt ei osanud selliseid kontvõõraid lapulisi oodata. Kuid ega lapuliste tulekust saagi teada, mis lapulised nad muidu oleks.

Õo vastu 1. aprilli 1951. aasta pühapäeva sai Veera Silliksaare laste elus mõneski mõttes väga pöördeliseks. Esmaspäeva hommikul oleks tulnud pärast kevadist koolivaheaega jälle kooli minna. Esimese klassi viimast veerandit koolipinki nühkima. Kuid see aprilli lõök ei olnud suunatud enam pereema vastu. Tema oli uputatud teadmatusse. Löödi vahetult ja sihipäraselt lapsi, koos ja igat ja omaette. Rünnak muutis meid hetkega iseseisvaks, vastutavaks, aga ka kannatuste teadlikuks kandjaks. Seda vastutust polnud kellelegi veeretada. Õde Tiina oli juba poole aasta jooksul saanud meie, nooremate peal harjutada puuduvate isa ja ema rolli. Selleks ei sundinud teda keegi. Vaevalt, et isegi soovitas keegi. Ta lihtsalt tunnetas ära, et see on nüüd tema tähtsaim osa maailma ja Jumala ees, meie, pere nooremate ja... muidugi jõhkralt meist lahutatud ema ees, kellest me polnud kuulnud enam sosinatki.

Ma mõistan Tiinat. See ei olnud enam kaugeltki läbielamuse hirm, mille kogemine ajab tütarlapse hüsteeriliselt ahastama. Ta tundis järsku peale vajuvat erakordselt ränka vastutuse iket meie, väiksemate eest vastutuse paratamatut koormat. Ta nuttis nõutuse, oskamatusesurve all. Tiina aimas, et ees ootab kõle Siber. Kõigest kaks aastat varem, märtsiküüditamises, viidi Siberisse meie neidude sõbrannad, naabertalu tütrede. Aga nende peres olid olemas tööjõulised isa ning ema, ja tüdrukud ise ka polnud enam lapsed. Tiinal aga... Tal tuli nüüd paanilise kiirusega otsustada mida teha, mis on õige, mis oleks andestamatu viga.

Varanatukese pakkimine polnud suur kunst. Aga keskenduda ei lastud. Alatasa kärgiti, tõugeldi, midagi rabati käest ja virutati üle õla. Siis ootamatult ülemus võttis paar sõdurit ja läks nendega ära.

Hiljem selgus, et nad läksid naaberkülla meie vanima õe Aleksandra ja tema poja Matti järele. Uskumatu, mis juhtus järele jäänud sõdurpoistega! Neid kontrolliv silm ja ülemahirm oli nad orvuks jätnud. Ootamatult oli neile antud küpseda, olla päris ise! Ja siis toimuski metamorfoos. Nad olid äkitselt hoolivad, kaasatundjad ning kõigiti abivalmis noored mehed, ainult et mundris, mis oli kui võõras ja kuiv kookon, millest nad olid äsja koorunud ja mis seepärast kuigi hästi neile enam ei istunud.

Tiina püüdis pisaratega pooleks pakkida üsna suurt kotti. Arvan, et see oli üks põhust tühjaks saputatud lapse asemekott. Ta hakkas juba kotisuud siduma, kui sõdurpoiss võttis enda kõrvalt seinalt puuraamis peeglikese ja ulatas Tiinale. Tiina lükkas pakutu eemale. Sõdur pakkus uuesti ja tungivamalt. Tiina võttis küll peegli kätte, kuid kukutas selle koti kõrvale maha, ise läbi itku õigustades, et mida me Siberis peegli tegema peaksime! Peegel jäi terveks. Sõdur kummardas, tõstis peegli, tõmbas koti Tiina käest ära, lükkas peegli sügavale selle sisse ja sidus meheliku asjalikkusega kotisuu kõvasti kinni.

Seejärel ütles: „Ärge nutke, tüdrukud! Ka seal elavad inimesed!“

Veoauto tuli tagasi koos ohvitseri, aga ka meie vanima õe Aleksandra ja tema pojaga. Kästi viivitamatult pambud veoautole laadida. Tiina oli just jõudnud ränkraske otsuse enda jaoks ära teha. Ta oli võtnud oma ema lapsed ja õe lapse omaks, enda hoole alla. Ja nüüd, just nüüd kui ta oli selle otsusega maha saanud, sai ta kohutava löögi osaliseks. Sest väiksematel lastel käskis ohvitser oma sõiduautosse pageda. Vau! Seni polnud minusugune maapoiss taksot (kui nii kutsusid maakad sõiduautot, siis juba see näitab meie asjatundlikkust) rohkem näinud, kui harva maanteel tolmu keerutades mööda tuhisemas.

Sel üleval hetkel ununes kõik muu! Aga Tiina, kes koos teistega pidi veoauto kasti ronima... Tema äsja tugevaks turgutatud julgus vajus uuesti kohinal kokku. Ta arvas, et see hetk oli meie viimase nägemise hetk. Et küllap meid võeti ära lastekodusse. Paljudest temagi lastekodust teadis, aga vähemalt ta oskas juba sedapidi mõelda.

Väägverest need paarkümmend tühist kilomeetrit Tartusse olid ka ilma asfaldita nobedad edenema, pealegi „takso“ all. Emajõe äärsel lagedal luhal, jõesadama raudteeharul seisis rööbastel mõned vagunid. Nende ees, ümbritsetuna püssimeestest, seisis hulk inimesi. Kes kasis uneuimas lapse nututatist nina, kes sobitas vanainimest kottide peale istuma, kes vaatas imestades puuseppade nobedat ja asjatundlikku tegutsemist pärani lükandustega vagunites. Grupist eemalduda ei lasknud püssimehed. Siis ilmusid Tiina ja teised! Tiina kallistas meid ja nuttis, aga miks nii liigutatult, polnud meie mõistuse jaoks. Ja niipea kui meistrimehed olid naride ehitamise lõpetanud, loopisid nad lauajupid ja tööriistad välja ning hüppasid ka ise järele. Kohe käskisid valvurid meid vagunisse ronida. Vaguni põrand oli maast väga kõrgel. Mõnda

toetati, mõnda lükati, mõnda tõsteti mitme jõuga, aga lapsi viskasid sõdurid sisse kui jahukotte. Vaguni põrand ehmatas veidi. See oli paksu sõnniku kihi all, mis polnud päris kuiv, määris, tähendab. Aga ega ehtsat maamatsi sõnnikuga rivist välja löö. Asjad leidsid ennekõike koha just põrandal, naride all. Nari äärest ulatus mul üle ainult pea. Üles pidi keegi aitama. Paljud olid juba nari peal koha sisse võtnud. Mõni vananimene eelistas jääda nari alla pampudele lösutama. Lõpuks meid väga tihedalt polnudki. Seinast-seina nari laius oli selline, et täiskasvanu sai vabalt peal pikutada, jalad vaguni keskosa suunas. Kõik 41 reisijat peal sõidutas sõdur ragina ja mürtsuga lükandukse kinni, lajatas riivi haaki, riputas suure tabaluku ette ja keeras selle kinni. Mis edasi saab, ei teadnud keegi. Ukse taha jäi minevik. Minevik meiega kaasa ei tulnud. „Minevik säilib ainult mälus“, ütleb Aino Pervik. Ka peegel ei teadnud mis edasi saab, sest ta oli kusagil pimedas kotis keset kaltse.

Hiljuti vaatasin seinakalendris, et näe, „juubel“ läheneb! Tõesti, selle 2021. aasta kevade esimesel aprillil saab peeglijuhtumist täis ümmargused 70 aastat. Ja siis jäin ma seesmise vapustusega vaatama seinal Peeglit. Tumepruuniks paatunud, aga ikka veel lakiläikeline tuttav kaseraam. Peegli klaas on aga koos minuga jõudnud vananeda. Klaasitagune hõbepind, mis teeb peegli elavaks ja nägijaks, on kuhtunud, plekiline ja tükati lausa roostese jumega. Vaatan ja vaatan sellesse unikaalsesse perekonna reliikviasse, mis on meil ainsana küüditamise eelsest ajast säilinud. Ei, ütlete, aga vähemalt mõni päevapilt ikka on? Siiski mitte. Kahe haarangu ajal läbi viidud põhjaliku puistamise käigus võeti viimne kui üks foto asitõendina ära. Samas, asitõendiks nad ilmselt ei kõlvanud, sest neid fotosid pole ka perekonna represseerimise toimikutele lisatud. Ehk aitasid need uurijate ahjus külmahäda leevendada. Või läksid veel salajasema toimiku sees Moskvasse? Peegel-peeglike...

Elu näinud mehena vaatan sind ja elektrišokina teravalt meenub see Inimesena käitunud vägivalla tööriist, tänu kellele sa alles oled. „Ärge nutke, tüdrukud! Ka seal elavad inimesed!“ See KGB tööriist oli valmis mõistma renegaati, oma aja edumeelsuse vastast, riigivastast. Kas tänapäeva inimestena oleme valmis mõistma üksteist? Meeldiv tõdeda, et igal ajal on nad elanud. Inimesed, nimelt. Tõden uuesti ja korduvalt, et see küüdidpäeva peeglijuhtum andis ju mulle õppetunni, mille väärtust ei saa hinnata kullas ega eluaastates. Ei kõlba väsida otsimast ja lootmast leida inimest ka kõntsa seest. Ja kes meist pole kunagi ka ennast pidanud kõntsast rookima? Vähemalt mina küll...

See üllatav kagebeelase inimeseks olemine saatis peegli küüdirongile. Kahekümne kuue reisipäeva jooksul pampe loobiti, neil magati, nad said mitu päeva küüdikülla matkal ikka ja jälle rüübata Siberi porise sulalume ojavett, nad said vahel külmuda, nad sulasid taas üles. Kõike seda koges kangelaslikult ka peegel kotis, kui üks võrdne meie seas, ka kõige võimatumas nürimeelses tülpinud väsimuses elas ta koos meiega selle läbi. Olgugi et peegli elu, aga peegel ei

andnud alla. Isegi tema tuhmunud pind ütleb tänagi –
ä r a a n n a a l l a.

Kui ma vaatan peeglisse, siis reeglina, isegi kui sellele ei mõtle, ma otsin ju sealt inimest. Kas aga julgen alati inimesena tõe silma vaadata? Kas söandan näha peeglis seda üliõrna ja tundlikku moraaliandurit, südametunnistust, mille meisterlik Looja on mulle kaasa andnud? Kui on kõhklusi, võib aidata Peegel, mis omal ajal näitas kätte Inimese isegi ilma peegli sisse vaatamiseta. Peegel-peglike...

Olin siis kaheksa aastane poisiklutt. Nüüd olen seitsmekümne kaheksa aastane vanamees. Mis on muutunud? Meie pere kunagised lapsed on vanaks saanud ja pooled neist juba mulla alla kadunud. Peegel on alles. Ja peegli lugu on alles. Antud loos sünnib peeglilugu koguni uuesti, et anda elavatele julgust ja südameisu vaadata avalil silmadega süüvinult peeglisse. Oma tuhmunud pindade vahelt peegeldab ta tõde veel vägagi eredalt...

Ärkasin külmast lõdisedes.

Olin eksinud. Võttis aega, enne kui adusin, et külitän ikkagi küüdirongis, jah, üleval, nari peal. Aga imelik, loomavaguni lai lükanduks oli pärani ammuli, kuid ainsatki nii tuttavlikku püssimeest polnud uksele. Ka nende võõrkeelset räuskamist polnud, isegi kaugemalt ei kostnud seda mitte. Ja ka teisi vaguni asukaid ei näinud kusagil. Ma olin vagunis lausa ihuüks. See oli kummaline, midagi oli teisiti, midagi tõsist pidi olema juhtunud...

Vagunis oli üsna pime. Ja ega väljaski... hämar hahetus. Siis ronin ähkides ja kohmitsedes keegi vagunisse, mind märkamata puged vastasnari alla ja hakkas rahulolematult pobisedes tõsise keskendumisega pampudes pusima. Viskas ühe pambu ukse suunas, peagi lennutas teise veel ja koperdas siis neljakäpukil nari alt välja. Seisatas, hingeldas ja ohkas sügavalt, sidus silmidele vajunud paksu räti üles upitatud lõua all uude sõlme, nügis jalaga nusarad uksele ja viskas nende peale paar käes olevat riidepulsti. Siis kummardas üle ääre välja, hindavalt alla kiikama. Läks uksepiida juurde, keeras otsustavalt sügavusele ja hämarusele selja, võttis ühe käega piidast kinni, tudiseva teise käega põrandale toetudes laskus hoide põlvili ja hakkas krägisedes ja midagi omale nina alla ümatades jalgu aimatava maapinna suunas sirutama. Äkki oligi ta maas, rapsas korraks pea kuklasse ja käed, nagu karu ehmatades, õieli, kohendas veelkord rätikut, sättis pampudelt äsatud pulstakad kimmemalt kaenla alla, kahmas mõlemad pusrad kättesse ja oligi läinud.

Siis ärkasin ma uuesti, iseendasse. Jah, kes ma olen, kuhu ma kuulun, kuhu tuleks mul suunduda?

Aga juba kostus väljast külma lume krudinat, ärevusest hakitud jutuvada ja ilmusidki ukseavasse inimesed. Mul kästi kiiruga võtta mõned asjad ja minna sinna, selle eemal mustava hoone suunas. Ikka alles nõutuna vaguni ees seistes jäin jälgima üht pikas sinelis meest, kelle õlgadelt peegeldusid taevatähed, kes väga võimukalt, kuid mitte kärades, kiirustas viimaseid inimesi koos asjadega lahkuma ning prõmatas kinni ühe vaguni ukse teise järel. Ja juba ta läks, meile kaks nädalat koduks olnud rong, järel kiiresti haihtuv suitsuhaju ja kiiskav lõputu rööpapaar pakaselise aprilli hommiku õrnalt punetavas, nobedalt rammu koguvast päikeseta valguses. Rinnus jäi järjekordselt õõnsaks, nii palju kordi juba mu 8 eluaasta jooksul.

Olime rööbasteel kolistanud pea kaks nädalat alates päevast, mil meile tehtud esimese aprilli nali algas nii ropult räigelt. Ja see jätkus, jätkus. Kas see ka lõpeb millalgi? Rahulikult, või raginaga? Ei osanud midagi arvata.

Tühjaks jäänud rööbastee juurest suunati meid metsalagendiku servas lösutava pika halli palkmaja juurde, mida klubiks kutsuti. Sinna kästi meil varju minna. Pambud tuli esmalt välja räästa alla jätta, et vähemalt küüdituskaaslased, aga kokku oli meid üle kaheksaja kaheksakümne, tuulevarju mahuks. Kõik nad ikkagi sisse ei mahtunud. Ometigi meid, vanemateta lastekarja, suunasid kaasatundjad mitte ainult sisse, vaid koos pampudega ja koguni klubi lavale. Lava peale kanti ka üksikute vanakeste kodinad.

Esimesel ööl toimus meie all maavärin. Kolhoosi klubi pehkind puulava ei pidanud riigivastaste rõhumisele vastu ja murdus ragisedes keskelt kokku. Hea, et kolhoosikord püsti jäi. Aga pambud, koos peal magavate buržuide laste ja vanakestega jooksis keskele segamini nagu pudru ja kapsad. Mina oma naakmani aruga sain krahhist vaid pisut nalja. See kuluski segaduse kergemaks seedimiseks ära.

Kui lõpuks ebaledes õue koperdasin, säras kevadine päike lõõskava teravusega mitte ainult minu unistesse silmadesse, vaid puuris sügavale paksu, öösel koorikuks paakunud lumekorba sisse. Ümarik valge lagendik mõnules tiheda kuuse- ja männi-metsa varjus. Keskelt löikas luulelise sõõri toorelt pooleks robustne, noolsirge rööbastee, moodustis, mis hiljem, veel paari aastakümne jooksul mõjus mu alateadvusele ähvardavalt ja eemale peletavalt. Raudtee pole paha, pigem hea, vähemalt kasulik. Aga üks muistne tark on pannud hoiatava kogemuse kirja umbes nii: „Mesi on hea, aga kui sööd mett üleliia, oksendad selle välja.“ Olen kogenud, et ka heal raudteel pikalt ja vastumeelt sõita võib iiveldava tagasimõju tekitada.

Pärastlõunal läks põnevaks. Eeskätt meie mehed olid ärevusest kohevil. Küllap see metsa tagant aeglaselt lähenev raua kolin pole muud, kui hiljutisest sõjast tuttav tanki roomikute lõgin. Ja täpselt meie suunas. Nüüd võtavad meid maha, nüüd teevad otsa! Mina ei taibanud midagi. Olin küll elust teadlikuks saanud varakult, vähem kui kahe-aastaselt ja otse lõppenud lahingute järel, talumaadel tursunud sõdurilapade matmist ahne õõvaga jälgides ja kurku korkivat klompi neelates. Aga mis olevus see tank on, ma ei taibanud. Keegi käis välja arvamuse, et peaks põgenema. Aga kuhu? Kuhu tank järgi ei tule?

Siis äkki trügis metsa vahelt välja tumehall roostes traktor. Jaa, tal olid jalatsiteks just tangi pealt maha ahvitud roomikketid. Püstine torukorsten, mille kohal ühe hinge küljes tilendas korstna lõbus kaaneke, pahvis tahmatordiseid suitsupahvakaid otse päikesesärasele taevale näkku. Traktor tegi klubi esises paksus sulapehmes lumes kuraasika kannapöörde, tagurdas suure palkjalastega kelgu klubi ukse alla ja jäi sügava ohkega vait. Tanke oodanud mehed olid äkitselt

eblakalt lõbusad. Nad lõid naeruturtsatuste saateks kõheldes käsi kokku, patsutasid mingis seletamatus õnnetundes teist õlale ja üldse... ei käitunud kuigi mehelikult. Kohe piirasid nad traktori kabiinist välja karanud kaks meest põnevusega ümber.

Saabujatest üks oli kindlalt harjunud kamandama. Ta seletas katkematus jadas midagi veski tiibadena vehkivate käte saatel. Meie mehed, teises reas ka nõuta naised, kuulasid pärani silmi, vaatasid nõksatavalt pead pöörates küsivalt teiste peale ja ei taibanud mida nüüd tuleks arvata või teha. Aga võõrkeelne kamandaja oli nutikas. Ta astus meestest kõige toekama ette, ise oma keha tahapoole

lüües, kompsas lustlikult käeseljaga vastu kõnetatava rinda. Siis katsus tunnustavalt mehe biitsepsid, lõi Rooma gladiaatorile armu andva keisri kombel püsti rusikas pöidla ja viipas kutsuvalt traktori kelgu suunas. Näitas kätega, et võtku seina najalt oma pambud, istugu peale ja... aidaa! Teisele mehele näitas traktorit, tegi lintraktori juhtkangide edasi-tagasi matkivaid liigutusi, ise poisikese kombel häälitsedes pr-prr. Jaa, muidugi, oskan küll pr-prr! Ka see mees suunati pikema jututa kelgule. Muidugi koos perede ja asjadega. Peagi istus õhevil ja õnnelik väljavalitute hulk oma pambukoorma tipus nagu kevadine künnivareste kamp õhtul raaguspuu ladvas, kembeldes ja omavahel sobivamaid istekohti vahetades.

Nii käis teine ja kolmaski päev. Siis enam „tanke“ ei tulnud. Tulid karvanässised hobused, ja... oo imet, seda polnud enne näinud! Härjad, hobuse moodi ree ees rakendis, naised küüdimeheks. Viie päevaga viidi viimased. Ei, mitte tühjaks. Klubisse jäi veel kakskümmend inimest. Lapsed ja vanakesed. Meie töömuskleid ei hakanud keegi isegi kompima. Silmagagi oli näha, et selge õnnetus, kui oma kolhoosile kaela võtad. Nii lollid need orjade valijad ka polnud.

Ootepäev läks ootepäeva järel. Iga järgmine päev oli eelnevast nõutum ja ootamisest täidetult pikem. Me osutusime ülearusteks ja tarbetuteks. Polnud ka ühtegi ülemust selgitust pakkumas, miks isegi ükski Siberi kolhoos meid ei taha. Me olime hüljatud nagu Victor Hugo kurbkirjas. Ikka enam meenutasime, sülg suust jooksmas, raudteel isegi peaaegu iga jumala päev! pakutatavat makaronisuppi, mis meie mõtetes päev-päevalt aina maitsvamaks läks.

Päikeselise metsa servas vaatasin kuuse ja männi kasvusid. Olin ju neid kunagi varem põnevusega krõmpsutanud. Murrad paksukese, tollipikkuse noore kasvu, tõmbad vastukarva sõrmede vahel okkaudemed maha ja saadad meelalt suhu. Kuid need pikad siin olid kuidagi võimatult puised ja kibedad. Nojah, kevad polnud veel värskeid kasvusid kasvatama asunudki. Need olid ju vanad, eelmise aasta kasvud. Aga männikoore korpa andis mäluda. See ei olnud nii mõru kui kasv. Pigem oli see maitsetu, ja närimisel lagunes kuivaks, tüütuks puruks. Kuiv pudi ummistas keele, hambad ja ei tahtnud kuuletuda neelamisliigutustele. Lihtsalt ajas suu nii umbe,

et suu puhastamine osutus tülikamaks kui nälja-tunne. Päeva, paari pärast ma ometigi proovisin korpa uuesti ja siis oli ta maitse juba talutavamaks muutunud. Ju siis kevad mõjutas.

Olime Tomski kandi raudtee haruteel number 34 lootusetult oodanud kümme päeva. Ons seda palju? Kuidas võtta. Ei pidanud töötama, ei olnud vaja hommikuti voodit üles teha, ei kohustatud koolitükke õppima, isegi koolis käima ei pidanud. Ei pandud kartuleid koorima ega pliidi kütteks puid lõhkuma ja tooma. Isegi süüa ei pidanud tegema! Me olime priid. Kõigest priid. Me olime lindpriid. Oli ju meid vabastatud ka igasugu paberitest-passidestki. Meid oli poole aasta eest vabastatud ka aimamatult ebamäärases seisundis emast. Päril-päril lindpriid!

Meie lastekarja ema ja isa aseaine, 19-aastane põduralt õbluke õde Valentiina ehk koduses pruugis Tiina käitumine oli teisenenud. Ta enam ei rielnud meiega üldse. Ta oli meiega kõiges tavatult rahul. Aga ta vaatas meid, nooremaid kuidagi häbelikult, nagu mingist süükoormast lookas. Ta ei käsutanud meid, ta ei õpetanud meid, ta ei manitsenud meid, ta peaaegu üldse ei rääkinud meiega. Aga ta jäi vahel meile silma vaatama pilguga, mis samal ajal oli kaugel, hirmsügaval tema sees, nii, et me ei saanud aru, miks ta meid niimoodi äraspidi puurivald vaatas.

Millalgi tulin metsa servast maiustamast, kui nägin, et Tiina toimetab lõkkeaseme juures. Lähenedes märkasin, et see polnud lumest vee sulatamine. Ta oli tule kohale rippu seadnud ühe väikese paja ja pika oksaraoga segas selle sisu. Äkitselt tabas sõormeid võpatama panev imeline lõhn. Tiina keetis kaasa võetud rukkijahust vedelat kõrti, koos väga peeneks hakitud vähese lihaga! Prazdnik meie uulitsal! Arvan, et see polnud ainus kord, aga enam pole mu mälu talletanud.

Päikesepoolne metsaserv pakkus ka midagi üllatavalt uudset ja kaunist. Jämeda männi tüve ette oli päike söönud poole meetri sügavuse augu, okkaseguse samblani välja. Aga augu põhjas, lumetünnis, õitsesid juba valged ülased. Aga jah, kümmekonna päeva ja öhtu ja öö ja hommiku järel, sest nende jadal ei olnud enam selgeid ja tavapäraseid ööpäeva erinevaid tunnuseid, kadus ajataju. Und häirisid niiskusest rasked ja kleepuvad seljariided, sama moodi ka pambud, mis enam ei soojendanud. Nendest imbus hoopis läbitungivat kõledat külma, mis ajas liigutama, ennast hõõruma ja vahel ka püsti hüppama. Oli ju öösiti väljas kõva pakane, mis kaanetas päevase sulapehme lume luiseks, ja see kosmiline külm tükkis ka kütmata hoonesse, naha alla ja luudeni välja.

REVANSS

talv tingis tagasi

Päikese piikide poolt riisutud

kõiksuse kalgile külmale kuuluvaid kõiki

kahte sadat

seitset kümmet

kolme

koma

kahte

kraadi

Veel enam häiris und kõhus hirmtüütuks paisunud isu ühe asja järele. Jah, väga teravalt vaid ühe puuduva järele. Ja selle nimeks kujunes LEIB. Ei kartuli, ei kapsa, ei pudru ja ammugi mitte süldi või roosamannavahu, vaid ainult LEIVA järele. Muidugi on see seletamatult kummaline! Aga kui keegi tahab selles nähtuses veenduda, siis proovigu järele.

Aga jah, kümme-konnan päeva ja õhtu ja öö ja hommiku järel sõitis klubi ette sulalume jäänustele neli hoburakendit. Ebakindel tunne oli neid pulstunud karvaga, suure vasika kasvu elajaid hobusteks nimetada, aga mingi muu loomaga nad sarnanesid veelgi vähem. Ja nad olid ju hobuste kombel regede ees rakked. Näis, et viimast korda neid söödeti millalgi sügisel. Nende pead rippusid lõdvalt jalgevahel. Paksudes, maani pikkades, üle pea ulatuvate kõrgete kraedega robustsetes reisikasukates küüdimehed olid väga sõjaka olekuga. Nad lõid taevani plärtsuvat lärmi ja polnud mõista, mis neid nõnda häirinud oli. Siis viskasid nad oma uhked kasukad seljast regedele ja kukkusid kätega vehkides kantseldama.

Tööjõulisemate küüditatute kottide regedele laadimine polnud veel lõppenud, kui küüdimehed tegid üles väikese lõkke ja riputasid vitstest kolmjala külge leekidesse teekannu podisema. Meid nad ei pannud tähele. Põuest võetud nartsunutsaku seest harutati lagedale seapekiga võileib, kallati plekk-kruusi sorts keeva vett, taskust õngitseti karamellkomm, pisteti põske, matsutati, seletati puseriti matsutamise, rüübatu puhumise ja kõva lurinaga kruusist vedelat, äiati käeseljaga üle märja ja rokase suu ning oldi isekeskis lärmakalt rahul ning asjalikud.

Ja siis kõmpisid õuele kolm või neli, pigem kolm, väga tuttavat looma, reed järel. Härjad! Härjarakendid. Naised ajajateks. Nende saabumine lõi õue kihama. Mets kajas võõrkeelsest lõbusast vadast, kilkamisest ja kiledast naerust. Saabunud naiste jaoks polnud meid olemas. Nad haarasid regedelt oma tagasihoidlikud nusarad ja võtsid täie iseenesest mõistetavusega koha sisse lõkke ümber. Veekannu lisati värsket lund ja lustlik sööm jätkus, minu meelest lõputult kaua. Kogu see aeg ma polnud võimeline pilku ära pöörama nende leivaviiludelt.

Meie pere pambud loobiti kiiruga härjarakenditele. Kaks eakat ja haiget naist pandi kõrvuti ühe hoburee peale, seljaga kori vastu. Kae-näe, oli jah selline üksik kõigi teiste seas! Nagu sõidusaan

kohe... Regedele paigutati ka koolieelikust lapsed. Neid oli kaks. Minu eesõigus oli koos täiskasvanutega jala käia. Priiuse lisaväärtuse äratundmiseks.

Tee polnud enam ammugi lumetee. Aprilli lõpp on Kesk-Siberis lume ägeda sulamise aeg. Talvel hobustega-härgadega sisse tallatud lumetee on tihedam ja sulab ümbritsevast kohevast aeglasemalt. Seega ajajad püüdsid kõigi vahenditega hoida rege keset seda kõrget ja teravat teeharja. Pruukis vaid pisut kalduda, kui ajajad ja kaasakõmpijad ei tarvitsenud suuta rege püsti hoida. Kui eakaimate daamide regi oli paar korda juba kummuli kukkunud ja küüdimeestel tuli esmalt kambaga nüpeldada jalgu taeva poole siputavaid põrnikalaadseid hobuseid, alles seejärel nad lahti rakendada, püsti aidata, regi jalastele tagasi keerata, hobu uuesti rakkeisse seada ja lõpuks vaadata, mis pagasist ja reisijatest saanud oli. Nõlva mööda poriojas pillerkaaritavate pampude järele jooksid ennekõike muidugi nende omanikud ise. Aga Anne Õun, kes peagi Siberis suri, oli poris kummuli ja ei olnud võimeline muid liigutusi peale hingamise sooritama. Kui ta hingaski. Kaks meest kandsid ta reele. Teine daam oli suutnud omile jalule tõusta ja reel tuttava kohagi sisse võtta.

Ajurid said sellest koolitusest nutikamaks. Nüüd sidusid nad daamid köiega ree ja selle korju külge kinni. Kui regi ümber juhtus minema, siis oli võimalik regi koos lugupeetud reisijatega püstitasendisse tagasi keerata. Kaks ühes. Päästjad rahul ja kliendid tänulikud.

Teeks sõtkitud lumi ei tahtnud enam kanda. Iga mõne sammu järel kadus pind jala alt ära. Kõige tõsisema toetumise hetkel kadus toejalg ilma hoiatamata sügavusse. Ränk. Veoloomi kurnas see topelt. Oli ju neil taga lohistada koormatud regi, mille jalased aina sagedamini ei kandnud lumel, vaid neid tuli kriginaga lohistada mööda paljast pori. Piits ja malakas käisid aina mööda nahatatud ribisid ja seljakonte.

Minust kolm aastat vanem Väino Post sai ka kantsikut maitsta. Ta üritas kavalalt ree jalaste otstele seistes ja korjust kinni hoides vabaküüti saada. Varsti märkas seda koerust küüdimees ja poiss sai nagu näuhti kantsiku rihmaga üle turja. Minagi olin juba sama priiküüdi mõtet haudunud, aga seda nähes kadus mul kohe isu ära.

Hämaras jõudsime ühte külla, kuid peagi saime aru, et õnnetuseks see polnud sihtküla. Üks eelmisest küüditusest lastega läti naine kutsus meid sisse. Ta lasi oma lastel nobedalt uksekõrvase nurgapõranda tühjaks teha ja näitas käega, et olge lahked, see mugavus on kõik meie päralt. Ta pakkus ka tšaid suurest vaskselt läikivast imeriistast keset lauda. Hiljem sain teada, et see on kuulus samovar. Siiski pakutu polnud tšai ehk tee, vaid kipjatok ehk keev vesi. See, mis veest tee tegi, pidi omast käest olemas olema. Aga omast käest oli kirjeldamatu kurnatuse tunne ja ma viivitamata lülitusin põrandal välja.

Tundus, et juba järgmisel hetkel Tiina raputas mu poolteadvusele. Märjad riided ja püdelaks ligunenud jalatsid olid vaid leiged. Kuivamiseks polnud neile aega eraldatud. Sunniti astuma välja ja kohe vantsima voori sabas. Olin jalule aetud, aga üles äratada unustati. Ootamatult avastasin, et astuda oli siiski kergem, kui toona. Jaa, meid aeti sõidule kohe, niipea kui öine külm oli sulalume tahedamaks muutnud. Külm kangestas niisked riided koorikuks, mis liigutamisel krudises. Riidetest tungis külm nahani, nahalt luudeni. Ka kaua oodatud Päike valmistas pettumuse. Selle punetava tõusmise aegu sõdis külm talle vastu veel innukamalt. Aga niipea, kui päike võimust võttis, sõi ta meie käiguraja uuesti püdelaks, milles polnud enam suurt vahet lumel ega saviplögal. Nüüd hakkas iga samm nõudma mitte ainult astumise vaeva, vaid ka astunud jala porist välja sikutamise jõupingutust. Ikka vasak lirts-blomps, siis parem, jälle vasak, siis...

Lurtsu ja lurinaga. Täieliku nüristumiseni.

Õhtul jäime leeri järgmise küla tanumal. Majja meid keegi ei kutsunud. Üritasin ree peal lösutades uinuda, kuid ei, külm ja nälg ei lubanud. Ainsaks rahustuseks oli ree kõrval pikutavate härgade stoiliselt väljapeetud, ühtlane krõmpsuv õlgede mälumise hääl, vahepalaks sügav lõõtsa tühjaks hingamise pahin.

Teele asumise käsk kõlas kui pääsemine. Kõik tuttav kordus, kõik väljakannatamatu muutus täiesti talumatuks.

Kolmanda õhtu pimedas avastasime endid ootamatult keset küla, kus mõnes aknas hubises hädine valguskuma. Elekter vist polnud veel leiutatud. Meie rakend peeti kinni, meie kotid visati rutuga kraavi pervele, sest küüdinaistel oli raskusi muidu nii häirimatult laisalt tatsavaid loomi paigal pidada, kuna tuttav ja puhkust ning kõhutäidet pakkuv kodusõim oli veel vaid mõnekümne sammu kaugusel.

Mõistsime seletamata, et see teispool kraavi hütt on koht, kus võime peavarju ja puhkust loota. Kandsime asjad läebakil pärani uksest esikusse. Tuppa viiva ukse avamine ehmatas. Tuba oli täis sulamata lund. Oli küll vana vene ahi, aga ilma korstnata ja põhja paas ja ka korsten kokku varisenud. Siis selgus, et meil polnud ka tikke, mille leegikesega kas või hinge soojendada. Istusime reas kotihunniku otsa, võtsime üksteisel kõvasti ümbert kinni ja hakkasime vaikselt, aga lohutamatu nutta tihkuma.

Me olime priid. Kakskümmend kuus päeva pärast 1. aprilli, 1951. aasta küüdihaarangut.

Me olime lindpriid.

Juba hommikul tuldi Tiinat kolhoositööle sundima. Orja aeg polnud raisata.

Millalgi mai hommikul tuli jooksuga käskjalg ja kamandas meid kõiki viivitamatult külanõukokku minema. Ja nii me läksime, kõik seitse Silliksaart, kellest noorimat, nelja aastast, vangilaagris viibiva õe poolmagavat tütart Mirjamit, tuli süles kanda.

Haldejevo küla 20 eestlast olid kontoris kogutud. Laua taga istus pagunites väga ülbe olekuga mees. Mulle meenutas ta vormikandjat, kes pool aastat tagasi vangistatud ema meie kodus üle kuulas ja talle

lakksäärikus jalaga virutas. Laua ees oli küsitlemisel Julia Teesalu, kes koos oma puruhaige ema Annaga oli meiega samasse hütти määratud. Julia polnud võimeline võõrkeelsele ülemusele selgeks tegema, miks tema voodihaige ema pole kontoris kohal ja mis on tema nimi. See oli vist Elli Nigula, Vana-Antsla kooliõpetaja, kes püüdis mängida tõlki. Aga tõlkimine ei sõltunud ainult sõnade äratundmisest. Julia ema Anna Õun oli julenud maailmariigi hammaste vahele jääda mittekirjutatava-loetava nimega. Noil aegadel vene keeles ükski sõna ei alanud Õ-tähega, seega polnud vene tähestikus ka suurt õ-tähte. Suur õ puudus ka vene tähestikuga kirjutusmasinates. Sellist tähte lihtsalt polnud olemas! Ahastuse piirile viidud Julia üritas erineval viisil ja häälightsusel selgeks teha, millise tähe alt suur ülemus peaks nimekirjadest tema ema otsima. Siis taipas kagebeelane küsida, kas Julial pole mingit dokumenti, kus ema nimi kirjas. Jaa, see oli Julial kohe varmalt võtta! Tark ülemus keerutas paberit nina ees nii ja naapidi, kuni lõpuks tõdes altvedamist: „No eto že ne po-tšelovetšeski napisano!“ (aga see pole ju inimkeeli kirjutatud!). Eesti keel polnud autoriteedi silmis üldsegi inimkeel mitte. Tõesti, Õun Anna nimi algab küüdinimekirjas häguse väikese venekeelse õ-tähega, mis lisaks sellele koosneb kahest eraldi komponendist.

Ei tea, kuidas nad lõpuks hakkama said, kuid nüüd oli kord Valentiina käes, mil kõik ta hoolealused ta selja varjus aredalt kohtuotsust ootasid. Hakati nõutama allkirja paberile, mis kinnitaks, et me oleme ise vabatahtlikult Siberisse asunud. Huvitav, kas siis ka KGB komandantuuri alla siirast igatsusest? Elli abiga sai Tiina õnneks valskusest aru ja sellest allkirjast ta keeldus. Siis tehti teatavaks, et riigivastase ema, Veera Silliksaare karistuse kandmise pärast oleme meie, tema pere liikmed saadetud Siberisse asumisele, ja seda igaveseks. Tiinal tuli esimest korda oma allkirjaga tõendada enda ja oma hoolealuste kohalolu. Edaspidi tuli seda teha igal kuul. Meil polnud luba ringi käia, elu ja töökohta vahetada ilma erikomandandi loata. Lastel kästi sügisel kooli minna. Kaks klassi madalamale.

Siiski, nüüd polnud me enam lindpriid. Nüüd me olime juba poolpriid.

POLE HEATA

*marraskil marjad sääre
karjas saapad jalas kure
lõunaleivaks taskus mure
kauges Siberis maa ääre
võtsid ära ea lapse
rõõmu peksid tühjaks mängu
koolut' ihu nõtke längu
paisut' vaimu vara küpse*

„Tule hummen hummogu varra, ma oppa su kuulmeistriss!“ , lubanud abivalmilt üks Lõuna-Eesti tark onu õppimisega hätta jäänud poisile. Küll oleks selline tark ja abivalmis onu olnud kuldaväärt mulle Siberis, kui esimesel septembril pidin minema vene kooli, ilma vene jutust suurt midagi taipamata. Aprillist 1951 olime küll Siberis elanud juba neli kuud, aga kohalike poistega veidi julgemalt suhtlema hakkasin alles veidi enne kooli. Esimesi sõnu, millele hakkasin pihta saama, olid fašist, frits ja nemets ehk sakslane. Muidugi see sakslane, kes rahuvalvajale reeturlikult kallale tungis. Eesti koolis saadud valusa kogemuse põhjal kartsin, et siinsed lapsed käivad minuga ümber vähemalt veel aste räigemalt. Lõpuks kõhelev lähenemine tasapisi toimus. Kaua ikka suudab laps teiste laste tegemisi nürilt kõrvalt passida!

Seisin oma majahüti ees tanuma serval ja vaatasin mõistmatult, kuidas viis, kuus poissi tulid kui rehapulgad rehas reas aeglaselt piki tänavat, kõigi pilk teraselt maha kinnitunud. Ju siis on neist keegi midagi ära kaotanud ja sõbrakamp aitab tal seda otsida, arvasin. Aeg-ajalt mõni kummardus ja tõstis midagi üles. Teised ei teinud seda nägemagi, vaid jätkasid keskendunult otsimist. Kui rivi minu kohale jõudis, meenus mulle ettevaatus ja ma tõmbusin paar sammu teelt tagasi. Alles siis nad märkasid mind. Naersid veidi minu üle ja suurem poiss viipas mulle kutsuvalt. Tajusin, et nad olid siiralt heatahtlikud. Lähenemisel tuli too poiss mulle vastu ja hakkas rääkima. Aga ta mõistis ka ise, et mina ei mõista midagi. Ta tõmbas mind varrukatpidi lähemale, pani teiste juurde rivvi ja näitas peos olevat leidvara. Need olid suitsukonid!

Olin juba korduvalt näinud, kuidas mehed võtsid taskust parajaks käristatud ajalehe tüki, näpuotsaga teisest taskust hakitud pinutagust, mille asetasis hoolikalt lehekesele, keerasid kogu sisu tihedalt rulli, niisutasid keelega leheääre süljest märjaks ja kleepisid ettevaatlikult pläru kinni. Edasi läks nagu ikka. Kusagilt taskust õngitsesid ka kiirsüttiva tiku, tavaliselt keerasid ühe saapatalla ülespoole ja krõõpsasid tikuga piki saapatalda. Süttinud tiku tulest popsutasid pläru tossama. Kui viimaks plotski jäänus hakkas juba huuli põletama, heitsid koni hoolimatult kõrvale. Ja just neid heidikuid poisid korjasidki.

Milleks neile konid, ei mõistnud ma. Kuid mul kästi, et tee nagu mina! Seljaajuga adusin, et mitte kõik pole nii, nagu peaks olema. Aga! Ma olin esimest korda sõbralikult seltskonda vastu võetud. Kuidas saanuks ma kohe irduda? Tanumat looreha põhimõttel kammides astuti küla otsani välja. Minagi täitsin truult oma osa. Siis kiirustati lähimasse metsatukka. Posid kukkusid kannatamatu õhinaga tegutsema, igauks oma leidvara kallal. Suurem poiss Miša küsis minu käest leitud konid, mida oli üsna palju. Ta pani need laiale kännule, tõi taskust lagedale ajalehetüki, laotas selle kännu peal laiali ja hakkas konisid lahti harutama. Sisu puistas korralikult lehele.

Keeras vilunult kogutu korralikuks plotskiks, popsutas oma suus tossama ja pani mind kännule istuma. Kohe pisteti pläru mulle suhu. Minu tõrkumine summutati ühise jõulise autoriteediga maha.

Ei-ei, tõmba aga sisse! Minu kõhimine kutsus esile vaid üldise üleoleva naeru. See pikk pläru ei edenenud kuidagi. Siis hakkasid puuladvad minu kohal ringi tiirutama ja kõikuma, sees keerutas keegi käega kui sea solgipanges kõik nii segi, et sisikonna pööras pahupidi. Kui poisid nägid, et hakkab ära surema, hiilisid nad kodu poole ja jätsid mind üksi segamatus rahu koolma. Hing osutus visaks. Ei andnud ennast välja öökida. Esimene saadud õppus tegi selgeks, et iga siiras sõprus pole tingimata sõprust väärt. Kuulmeistriss ma selle hummoguga küll ei saanud, kuid tubaka jällestuse sain. Ja sellest harjumusest ma pole siiani vabanenud. Poisse ma enam ei kartnud, olin vaid valivalt ettevaatlik.

Siis õpetati kohalikke mängima. Laptaa on pesapalli kolkavariant, milles mängijate arv polnud eriti oluline. Väljakuks oli lapike lagedat maad ja kummipalli puudumisel ajas asja ära ehtsast toorest rihmaribast tihedalt kokku keeratud kera. Kurikaks otsiti sobiv kaigas. Aga mäng oli väga mehine. Noamäng polnud just nagade jaoks. Võisid tõsiselt viga saada. Aga ka selles tegi aeg oma töö. Väga tavaline oli kullimäng nagu „Kivikuningas“, kus oma mättale jõudes, sest kive seal polnud üldse, tuli hõigata tabusõna *tšur*.

Peagi hakkasin aimama, mida minult taheti. Hakkasid ka omad keelepaelad lahti minema. Toimima hakkas üle pea keelekümbelus. Juhatus küsida küll kelleltki polnud, aga ju siis see lapse keele adumise vaist polnud veel päris lukku läinud. Ja juba olime minust vanema õe Hilviga perekonna esimesed ja asendamatud keelevahendajad.

Esimesel septembril läksime kooli meie perest kolmekesi. Marial jäi Eesti koolis pooleli seitsmes klass. Tema määrati kuuendasse klassi. Ta üritas enda eest seista, aga kätega ja vene moodi eesti keelega polnud sellest mingit abi. Hilvi võttis asja stoilisemalt. Kui viienda asemel neljandasse, siis neljandasse. Mina olin võidumees. Kuna eestikeelne haridus katkestati lõpetamata esimese klassi pealt, siis allapoole esimest mind nügida ei saanud. Maria sarnaseid teismelisi oli Haldejevose veel kaks, kes enam kuidagi ei mahtunud kooli plokkpinkki istuma.

Nalja sai Eino Sisaskiga. Juba saja kaheksakümne ja peale saavutanud pikkusega noormees tuli Otepää gümnaasiumist Siberi põhikooli kingades, koduvillases ülikonnas ja lips ees. Kohmetunud õpetaja juhatas ta tagarea suurimasse pinki, kuhu Eino vaid osaliselt toetuda sai. Lapsed jäid hiirvaikseks. Esirea oivikud tüdrukud kohendasid punaseid pioneeri kaelarätte,

asetasid ristatud käelabad vaguralt lauale ja tõstsid vastamiseks käed lipuvardana sirgelt püsti. Istus ju nende meelest klassis kullisilmaga rajooni haridusinspektor!

Ootamatult viipas õpetaja Eino suunas ja nõutas: Sisaskov! Inspektor Sisaskov loivas ennast püsti ja hakkas nõutult mõistmatus keelemurdes kogeleva, siis tõmbus nägu vähikarva, kätega rappidest pomises veel midagi, lõpuks rehmas käega ja vajus pingi nurgale kõssi. Vahetunnis oli kogu koolikamp nagu parmuparv Eino ümber irvitamas. Mõni söökam poiss tihkas koguni jalaga teda tongata. Eino vaatas, vaatas seda ilkuvat kutsikakarja, pöördus ringi ja astus kodu poole. Tema haridustee sinna ka lõppes. Veel nädal, paar ja teisedki ülekasvanud lahkusid koolist. Nad tundsid, et neid oli mõnitatud. Ei saa küll öelda, et õpetajate poolt.

Haldejevo alevikus oli umbes 70 õpilasega põhikool, tol ajal 7 klassi. Mind pandi liitklassi. Esimene koos kolmandaga, ja teine koos neljandaga. Kogu liitklassi koolitusega pidi hakkama saama üks õpetaja. Ja minu arvates ka sai. Õpetajatega ei saanud priisata. Keskealise Valentina Maksimovna klass ei käratsenud, ei haukunud õpetajale vastu, direktori jutule kedagi saatma ei pidanud, ainult laiskusest ei käinud tema võim üle.

Klassijuhataja nõudlikkus oli väga mõistev. Õpingute algusest peale ma kiindusin oma kooli. Sujus kõik. Kuidas see nii võimalik oli, ma ei tea. Kui märkasin, et koolil on raamatukogu ja minagi võin sealt laenutada, hakkasin kohe otsima Eestist tuttavaid Kuldse Kodu sarja raamatuid. Olin üllatunud, et kas polegi? Proovisin küsida, aga sellest ei saanud õpetaja aru. Võtsin siis kooli raamatukogust väiksemaid piltidega raamatuid koju, aga jubedalt piinav oli ainult pilte vaadata. Meenub, et vähemalt paaril korral küsisin õpetajalt arglikult, et millest selles räägitud on. Need paar korda on meelde jäänud just seetõttu, et ta aitas mul käte abiga ja piltidel olevatele detailidele osutades midagi selgitada ja sõnu, millest ilmselt aru sain, lasi ta mitu korda korrata, kirjutas need selgete trükitähtedega üles ja järgmisel päeval küsis üle. Iga sellise mäletamise peale ma sain tingimata päevikusse suure punase hinde 5. Nii lihtsasti need kogunema hakkasid. Lõpuks, esimese nelja klassi lõputunnistustel muid hindeid polnudki. Mille eest, seda ma ise õieti ei mõistnud.

A – Б pähe hakkamises mulle ei andnud rahu ühe vene hääliku hääldus. Tundus, et ka õpetaja ise eksib. Olgu, leppisin sellega, et kirja pildis nagu meiegi oma e tuli hääldada je-na. Aga kuna neid eesid oli koguni kaks, siis teine, see number 3 moodi ehk ъ peab ometi olema normaalne e! Õpetaja laua kõrval seistes kordasin tema järel seda tähte järjekindlalt n o r m a l s e n a. Aga ta ei õppinud ümber... Ta koguni ärritus tõsiselt ja saatis mind isandlikult pinki istuma. Pärast tunde leppisime ära. Käitusin targemana ja andsin järele.

Igale eestlasele oli ületamatult raske vahet teha üheteistkümne erinevalt susiseva hääliku vahel. Keeruline ja veel keerulisem susiseja, ja siis veel koos peenendusmärgiga. Enamus vanemaid inimesi leidis väljapääsu, šušistades neid kõiki ebamääraselt nagu puuduva esihamba augu kaudu šoojalt ja lõdvalt. Tädi Juuli, tahtes teiste naistega seltsida, ütles mööda sõitva heinakoorma kohta tunnustavalt: „Oi kakoi palšoi voš!“ Naised naersid kõhud haigeks, et mööda sõitis tähelepanu väärt hiiglaslik täi. Õnneks keelevigade üle seal ei naerdud pilkavalt. Lihtsalt lõbuks. Parim oli kaasa naerda.

Teisel talvel, kui olime paaris neljanda klassiga, avastasin uue heade hinnete hankimise meetodi. Neljandas, ei tea mitmendat aastat juba, oli sama suur poiss Miša, kes õpetas mulle konide säästlikku taaskasutust. Nii palju oli ta oma hulga õpiaastate jooksul juba omandanud, et oskas välja rehkendada koolist pääsemise aja. Ta teadis kindlalt, et seadus lubas tal 14 aastasena jätta kooli ning tööle minna. Ja kriitiline vanusepiir oli lähenemas. Lisaks sellele ei kohustatud üle nelja klassi haridust omandama. Nii et tal oli topelt põhjus kevadel nõmedale koolile suureliselt selg pöörata. Neljandas õpiti lihtmurdusid. Miša higistas ja krägises tahvli ees, kuid valemi lahendust ei tulnud. Istu, kaks! kõlas talle õndsas pääsemisena. Õpetaja küsis, kas keegi soovib valemi ära lahendada. Unustades, et ma pole neljandas klassis, tõstsin käe. Õpetaja seiras mind pisut imestusega, aga kutsus lahendama. Päevikusse sain suure punase viie! Me olime mõlemad rahul. Peagi sain Miša arvel veel teisegi viie. Kuid sellest saadud rahulolu ei kestnud kaua. Niipea kui õpetaja oli viimasest tunnist lahkunud, võttis Miša mul rinnust kinni ja müksas rusikaga mu nina punast nirisema. Nii, pieteeditundega, koolituseks edumeelselt tööliklassilt, vastandiks intelligentsi tagurlikule. Mõistsin, et minu leitud meetod ei olnud ajastu kohaselt perspektiivne, vaid suisa tagurlik. Sestap loobusin meetodist.

Aga murdude valemi lahendamiseks ei tarvitsenud priimus olla. Mul oli väga vedanud oma neli aastat vanema õe Hilviga. Kui ta Eestis pärast koolist koju tulekut võttis kohe veel vähese päeva valges ette kodused koolitükid, siis ta sallis sõbralikult, et istun üle laua tema ees ja jälgin tema tegemisi. Kui ma küsisin midagi, siis ta väga iseenesest mõistetava kannatlikkusega tegi mulle asja selgeks. Üle laua jälgimine võimaldas mul, tähtede jalad ülespidi, aga ka käsitsi kirja lugemise omandada veel enne kooli. Ikka anusin teda tuua kooli raamatukogust piltidega lasteraamatuid, eriti imelisi Kuldse Kodu sarjast. Siberis nii toredaid raamatuid ei olnud. Seal olid aina pioneeride kangelastegudest koristustöödel või kulakute paljastamisel, sellest kuidas Timur vanainimest üle tänava talutab, spioonide tabamisest, meie õiglasest miilitsast ja revolutsiooni teinud Leninist ning lapsi armastavast sõja võitjast Stalinist, kes kõigile kohustustele lisaks oli ka päikene.

Enne minu viienda klassi algust jõudsid Haldejevosse kaks noorukest õpetajat. Nad olid suunatud meie kooli pärast Leningradi instituudi lõpetamist. Raissa Aronovna oli ehtjuudilikult tõmmu ja soliidse ninakaarega. Tema kleenukese kasvu tõttu oli seljadefekt nii tugevasti näha, et ta ei üritanudki seda varjata. Kuna ta oli vene keele ja kirjanduse õpetaja, siis on loomulik, et tema kätte usaldati kooli kolme riuliga raamatukogu, mille mahust poole täitsid verekarva auga pärjatud köited. Igas teises oli loomulikult sees ka Jossif Vissarionovitš Stalini pilt, laial ja lagedal rinnal üksik kuldtäht. Samasugust kitlit või frentši kandis ka tema õpilane, võitluskaaslane ja sõber Mao Zedong. Ja ilmiski ühegi pildi peal nad ei vaadanud silma, vaid kuhugi kaugel-kaugel kutsuvasse tulevikku. Mida nad seal nägid, polnud aru saada. Vähemalt välimuse ja asendi järgi otsustades paistis neile ühine tulevane kommunist terendavat.

Kui tagastasin loetud raamatut, siis Raissa Aronovna tavatses loetu kohta küsida midagi niisugust, mille peale ma ei osanud midagi kosta. Kuidas sa loed raamatut nii, et kõige olulisemat mõtet, mille pärast raamat on üldse kirjutatud, ei pannud täheleegi? Mitmel korral see ajendas mind sama raamatut uuesti laenutama. Kui ma olin varem märkamata mõtte leidnud, siis oli mille üle vestelda. Aina tahtis ta kuulda minu hinnangut. Nii ta õpetas lugema mitte sündmusi, vaid nende põhjusi, mitte inimeste tegusid, vaid tegude tagajärgi ja sellest järelduvat moraali. Märkamatu suunates ta õpetas nägema allteksti ja lugema reaalsust, mis tol ajal oli eluliselt tähtis. Samamoodi käitus ta ka klassis. Ta vestles, arutles. Ta ei reastanud õpilasi paremateks ja halvemateks. Teda aina huvitas igaühe oma arvamus ja hinnang. Tunni lõppedes ta justkui ärkas, et nõutakse ka hinnete panemist. Kahemehi temal polnud. Ainsatki. Raissa Aronovna pidas lugu Puškini luulest, aga Puškini elustiili suhtes oli üsna kriitiline. Ta ütles ikka, et mõtelge endale selgeks, mis on olulisem. Kas see, mida ta kirjutab, või see, mida ta teeb. Noil päevil, Puškini jumalustamise ajal, oli tema hoiak mitte lihtsalt tavatu, vaid võis olla koguni eluohtlik. Loodan südamest, et ei leidunud kedagi pahasoovlikku, kes tema peale kaevanud oleks ja tal oleks järgnevad kümme aastat tulnud GULAGi metsaraie plaani täita.

Raissa Aronovna õpetas ettevaatlikult raamatute väärtust hindama ka raamatu välimuse põhjal. Võttes riulist raamatu, avas ta esilehe ja seal leiduva punapärja kohta võis muuseas öelda justkui endale, et see on kõrvalmaitsega, *s privkusom*, ning võis pista selle tagasi oma kohale. Ta eelistas tutvustada klassikat. Näiteks, raamatukogus oli lühivariant Victor Hugo Hüljatutest. Selle üle korraldas ta arutelusid mitu korda. Oli ka üks veidi kummaline raamat, mille sisust ma tol ajal õieti aru ei saanud. Välimus oli tal üsna vana kapsa moodi, pisut paksemast paberist liimkaanel ärakulunud lahjaroosa pildilärakas, millest oli võimatu midagi taibata. See oli Tammsaare A. H. *Novõi Vanapagan iz preispodnei*. Ma ei tundnudki selle keeruka nimetuse taga emakeelt ära. Alles pärast Siberist naasmist ma hakkasin tasapisi harjutama ennast emakeelega. Ja üsna pea,

istudes riigivastasena juba vangla naril, hakkasin sihipäraselt vangla raamatukogust tellitud eesti ja ka maailma klassikat lugema. Seal ma enda suureks üllatuseks kohtusin uuesti Vanapaganaga, mis senini on ilukirjanduse seast üks mu lemmikuid. Kas pole erakordne: *Новый Ваннаган «во глубине сибирских руд»!* Nagu küüditatud dekabrist Puškini tippluuletuses. Ja sellele pihta saada kümmeaasta pärast, kodumaa Patarei vangla naril, vangla raamatukogu abil! Kujuteldamatu, mida elu võib kokku keldrata...

Raissa Aronovna ei pannud rõhku luuletuste pähetuupimisele. Ta ütles, et kui sa õpid seda enda jaoks nägema, küll sa siis hakkad ka lugema. Meie jaoks oli tal esikohal Nekrassovi lihtsas stiilis loodusluule ja lihtinimese elu. Olin tagastamas äsja loetud vist Maršaki luuleraamatut. Veidi juteldes ta küsis, kas ma tahaks kuulda mõnda luuletust tema ettelugemisel. Loomulikult. Ta võttis oma kotist tavalise paksu ja kulunud kladevihiku, sirvis veidi ja luges sealt korralikus tütarlapse käekirjas luuletuse ning küsis, mida ma sellest arvan. Ütlesin midagi positiivset ja kulunut. Ta ärritus. Kas sulle tõesti on kõik ühtmoodi hea, kui seda loeb sulle ette su õpetaja? Me süüvisime uuesti loetud luuletusse. Esmakordselt hakkasin aimu saama, et luule pole kaugelki vaid ladus riim ja rütm. Täiskasvanuna sellele tagasi mõeldes oletan kindlalt, et ta luges mulle, lapsele, oma kirjutatud värse.

Kas saab kustuda sellise õpetaja jäetud jälg?

Kool ei olnud kaugel. Polnud kilomeetritki. Kuid septembris algasid sügisvihmad, mis leotasid savise tanuma nii, et see sõtkuti inimeste ja loomade, hobuste ja härgade, väheste autode ja traktorite poolt tänava ühe poole majade seintest kuni teise poole seinteni poolde sääarde ulatuvaks plögaks. Jõukamates küldes olid inimestele rajatud laudisteed. Vaeses Haldejevo külas sellist luksust veel polnud.

Minu viletsad küüditamise aegsed jalavarjud said rongijaamast kolme päevase kevadpori matkas viimase koosa, et neid polnud võimalik enam lappida. Ometigi oli sügiseks mu võrratu õde Tiina kusagilt hankinud punase voodriga peetud, millalgi isegi läikivad kalossid. Õed otsisid välja kodumaised lõngakerad ning kodusid neist soojad ja lambarääsuse lõhnaga sokid. Ma tõmbasin nad jalga, siis mässisin riidest jalaräti oskamatult ümber soki, pistsin nartsu viimase nurga soki värvli vahele, torkasin tõntsaka tropi kalossi, sidusin paelaga kalossi ja kaltsusääre kõvasti kinni, käärisin püksisääre neist kõrgemale ja astusin tänavale. Aga meie teised lapsed? Tiinal oli ju hooldada veel neli last. Kas ta jõudis neile kõigile mingid jalavarjud hankida? Millised, kuidas? Ei oska öelda. Ta pidi kuidagi hakkama saama nii surnuks sõidetud isa, kui ka sõdurite poolt röövitud ema asendajana.

Enamus lõgasele tänavale astunud inimesi üritas ennast esmalt ikka ära petta. Prooviti võimalikult maha lähedalt leida madalamat pori. Just nagu külma vee aegu supleja, kes mitte ei söanda ennast korraga märjaks kasta, vaid siseneb sentimeeter haaval, vahepeal sügavalt hingeldades ja edasi minekus kõheldes. Viimaks ei jää ikkagi muud üle, kui üleni märjaks saada. Nii me tegime, aina ja uuesti. Kooli jõudes päästsin laudse trepi peal paelad lahti, harutasin ka porised kaltsud ümbert ära, võtsin sokid jalast, väänasin neist vee jäägid välja ning tõmbasin tagasi jalga. Pesin lapiga kalossidelt pori, siis solgutasin koolitädi poolt valmis pandud veepanges kaltsud puhtaks, väänasin ja viskasin kaltsu koos paeltega aia otsa tahenema, sokkis jalad suskasin kalossidesse ja astusin kui õige mees muiste uksest sisse. Koduteel kordus kõik uuesti. Peagi sügis edenes öökülmadesse, siis oli hommikune pori kõvem asfaldist, ainult et see polnud asfaldirulli tunda saanud.

Kooli koridoris akna all mitu päeva järjest tegutses väga usinalt koolitädi. Aeg-ajalt pistis ta pea klassiukse vahelt sisse ja sõrmega viibates kutsus järjekordse poisi välja. Läksin minagi. Ta pani mind keset juustest vaipa seisvale taburetile istuma ning hakkas kohe nahistama ühe tädi käejõulise juuksemasinaga mööda peakolu. Ise muudkui seletas midagi sõbralikult, aga mida – ei

saanud aru. Juba ta tonksas selga, viibates klassi ukse suunas. Läksin tagasi. Samas aina silitasin väga võõrast alasti külmatundlikku ja karedat pead. Ainult otsaette oli jäetud *tšub* ehk täitukk. Järelikult päris armutud selle loomaliigi vastu ei oldud. Ja tüdrukute päid ei pöetud üldsegi mitte. Nemad võisid täikasvandust edasi arendada ja kui juba lubati, siis arendasidki. Aeg-ajalt korraks õnnestus pea neist puhtaks saada, siis koolist tulles oli üsna kindlasti mõni nobedam täi end juba tuka sees sisse seadnud kui õnnelikult laiutav uusasunik. Tihedate piidega täikamm oli koju jõudes kohustuslik. Selle kammi teine pool oli ülitihed, tingukamm. Aga täi kinnitas targu oma munad ehk tingud juuksekarva külge vist superliimiga. Kamm võttis tingudest vaid mõne tüsedama maha. Karistuseks liigsöömise eest.

Esimesel talvel tuli ühel pühapäeva hommikul, mil ka õde Tiina oli lüpsilaudast juba koju jõudnud, meie poole kooli direktor. Sergei Petrovitš Petrov oli minu klassijuhataja Valentina Maksimovna mees. Ta hakkas meid küsitlema meie isa Filippi surma kohta. Rääkisime nagu oli, et üle aasta enne küüditamist üks lallavate püssimeestega veoauto ajas maanteel talle otsa. Direktoril olid käes mingid paberid ja sobrades nendes hakkas üsna ametlikus stiilis selgitama, et see pole nii, et tema teab paremini ja et isa Filipp hoopis

hukkus punaarmeeasena rindel... !!! Ühesõnaga, Tiina peab sellele paberile allkirja andma. Tiinake läks ähmi täis ja hakkas vabisedes nuttu tihkuma. Ta leidis, et nüüd otsitakse meile mingit uut süüd. Siis direktor taipas, et oli veidi vale taktika valinud. Ta hakkas rahustama, kinnitades, et midagi halba plaanis ei ole. Ta lubas, et kui Tiina kirjutab alla, siis meil, lastel, läheb elu kergemaks. Ja eks me juba teadsime neid, eriti Valentina Maksimovnat kui erakordselt sõbralikku ning abivalmis inimest. Vaevalt ta seda ilma mehe teadmata oli. Jäime lõpuks Sergei Petrovitšit uskuma ning Tiina kriipseldas osutatud kohta allkirja. Ja unustasime seiga.

Mingi aja möödudes oli Tiina külapoes käimas, kui müüja küsis, kas Tiina abijahu ei tahagi välja võtta. Raske oli Tiinal mõista, et kahele alaealisele lapsele oli määratud kummalegi iga kuu 15 rubla väärtuses poest leivajahu saada. Millalgi Sergei Petrovitš, nii möödaminnes, küsis minult koolis, et kas me poest jahu saime. Jaa, alles selle peale saime selgeks, mis paberitele Tiinalt allkirja taotleti. Kommunist Sergei Petrov, tähtis ametimees tundis oma partei kombeid ja võtteid. Ta tundis ka meid ja ei uskunud, et meie teadlikult valeandmete esitamisega nõustuksime. Aga ta teadis ka seda, et sõjas langenu alaealistele lastele oli ette nähtud mingi väike toitja kaotanu toetus. Ja selle ta nõutas välja ilma, et me oleksime arugi saanud mis toimub.

Paraku oli siiralt abivalmiste õpetajate Petrovide paar meil ainult kaks esimest kooliaastat. Sergei Petrov edutati rajooni keskuse keskkooli direktoriks ja nii nad läksid. Uueks direktoriks määrati endine õppeala juhataja Ivan Danilovitš. Joonelt muutus kui mitte just kõik, siis palju.

Kevadel kõik kohalikud pidasid suurt ja tähtsat prazdnikut, Kristuse ülestõusmise püha. Nagu ikka, kirikupühadeks unustati Darwin koos ahvist arenemisega, aga ka isegi riiklikult omaks võetud ateistlik suunitlus oli moratooriumis. Astusin hommikul kooli poole. Vastu tuli ebatavaliselt varajasel ajal punase partei rakukese juht. Teretasin teda lugupidavalt, aga tema peatas mind ja käratas: „Mis tere! Kas sa ei tea mis päev täna on? Tervitada tuleb sõnadega Kristus on üle tõusnud ja vastata, et jah, tõesti on üles tõusnud. Vaat nii, kaltsakas!“ Sülitas igaks kolmeks juhuks pahareti eemale tõrjumiseks kolm korda üle ei mäleta kumma õla ja astus edasi.

Suvel, enne kooli algust tuli poiste kambas kellelgi idee minna vaatama, kuidas Miša traktorit remondib. Pärast koolist ära minekut oli ta suve jooksul suurt karjääri teinud. Ta oli adrapoisist tõusnud juba traktoristi abiks. Miša oli oma endiste mängukaaslaste tihedas ringis tähtsusest ja õnnest kantuna eneseimetlust lõhkemiseni täis. Ja küllap ta oleks ka lõhkenud, aga seda takistas kogu ihu tihedalt ja paksult kattev malmipuruga läbi töötatud tõrvmust tavoti kiht.

Roomiktraktori taga ots oli pukkidele sündsusetult uurakile upitatud ja kabiini alune osa nii hõredaks uusristatud, et meie kui asjatundmatu ja kadestavpõnevil publiku meelest tundus küll täiesti võimatu, et mudaseks tallatud murule laiali laotatud raua juradest peaks veel kunagi liikuva riistapuu kokku saama. Kuid Miša õhinast tuhisev asjalikkus oli täis veendumust, et kas siis tema, traktorist (noh, päristraktorist oli parajasti lihtsalt seltsimeeste seltsis samakat viskamas) ilmaaegu näeb vaeva! Nonoh, küll te lollid titekad ise varsti näete, kuidas ta jubekeerulise masina teeb korda nagu kolhoosniku kahe käbipommiga käokella (taskukellale Miša vist veel viidata ei osanud), istub kui kindral kabiini juhtkangide taha ja teeb sellist kannakat, et pritsib teil tobedel suud ja silmad pori täis!

Eks need ülepingutatud ralli kannapöörded enne kui veel adrahõlmad õieti maast väljagi jõudsid tulla, tõidki traktoriköksi ikka ja jälle külgsiduri katkemisega remondi pukkidele. Mõnigi poiss sai Mišat vaadates kutsevaliku inspiratsiooni. Telekat ega raadiot, ammugi siis moblat ja kutsenõustajaid polnud külapoiste jaoks veel leiutatud. Ainsad, millest unistada, olid traktor, viljaniidu kombain ja väike veoauto. Needki polnud kolhoosi omanduses, vaid kolhoosi poolt masina-traktori jaamast renditud ränga raha eest.

Uus õppeaasta algas Stalini rohkete tiitlite selgeks õppimisega. Iga tiitli kinnituseks oli ka mingi tema elunäide. Õigekirja tipuks loeti tema sõjalise auastme – generalissimuse täpne sehkendamine. Mitmeid lugusid oli sellest, kuidas Stalin armastas lapsi ja võttis neid sülle. Jaa,

seada laste armastamist sain sama õppeaasta, 1953. kevadel tunda. Oli märtsi algus. Hommikul kooli astudes paistis pilt tavatult kummaline. Mõned lapsed ning paljud õpetajad olid pikas hämaras koridoris ja nad kõik olid veidralt virilate nägudega. Nad ei rääkinud, ammugi ei käratsenud, vaid aina pühkisid justkui unerähmaseid silmi. Ja nad ei läinud ka tavapäraselt klassidesse. Kohe tuli mu juurde üks õpetaja, kummardus minu poole ning hakkas poolihääli, nagu kardaks kedagi äratada, pikalt loetlema: meie päikene, suur juht ja õpetaja, generalissimus Jossif Vissarionovitš Stalin ... on meid maha jätnud. Kuhu ta siis ära läks, pidin rutakalt küsima, kuid taipasin õnneks milles asi. Muidugi loetletud tiitlite jada oli kui just mitte kolm, siis vähemalt kaks korda pikem. Aga mis oli tähtis? Me oleme lohutamatult kurvad ja nutame ja ka sina p e a d olema lohutamatult kurb ja nutma! Vaat kus lops...

Kohe meenus, keda ennekõike meie ema röövimises ning meie, vanemateta jäetud lastepere soojas armastamises nime pidi asjaosaliseks nimetati ja mind läbistas võimaliku pääsemise lootuskiir. Nuttu ei tulnud kusagilt. Õpetaja jooksis tõtates õpetajate tuppa abi järele. Juba sealt tormaski välja õppealajuhataja, otsivalt ringi vahtides. Ivan Danilovitš oli sõjaväest demobiliseerunud kolmekümnendates suur jõuline mees, kes andis meile kehalist kasvatust. Ta vihkas meie fašismimaigulist usku ja ka mind, tüütut riigikukatajat ning usuhullu.

Mind ära nähes ta lükkas mind hooga nurka. Siis kahmas pikkade tugevate, külmast higist ligaste (vahest pisaratest? Mine tea...) haaratsite vahele mu kaalikaselt palja pea ja hakkas sellega kooli seina krohvi purustama. Järsku jõulise nõksuga pööras mu näo enda poole veendumaks, et... mu silmad olid reetlikult kuivad. Kui krohvile hakkasid punakad plekid tekkima, tuli juurde Valentina Maksimovna ja veenis Ivan Danilovitši, et tema teab mida mulle vaja läheb. Andiski veenda. Õpetaja anus lausa nutuselt, et Silverikene, võta mõistus pähe ja tee nii, nagu tema teeb. Muidu tapab su ära. Ta võttis suust sõrmega sülge ja määris seda oma silmaalustele. Kuid isegi see ei aidanud. Ka ära tapmist ma vist piisavalt tõetruult ei osanud ette kujutada. Õnneks peagi tuli koristusruumist koolitädi ja helistas lõbusalt kena suure pronkskellaga koolitunni algust. Laste armastaja kustumatu lein sai selleks puhuks siiski kustutatud. Ainult Ivan Danilovitš oma lüüasaamist ei unustanud.

Uus direktor oli tõesti uus. Seda oli tunda kõiges. Ta sai aru, et temasse ei suhtuta samase enesestmõistetava lugupidamisega, nagu eelkäijasse Sergei Petrovi. Ja ta oli valmis ükskõik milleks, et enda isikut kehtestada. Meil olid nüüd koridoris joondumised iga päev, kus kuulasime tühikõlalist praalimist, käskimisi, uusi ja aina muutuvaid sisereegleid ning karistamisi. Aga lugupidamine ei kasvanud. Pigem kahanes ja sulas kui kevadine lumi päikese pisteis. Minuga Ivan Danilovitš tükil ajal ei tegelenud. Kuid ajuti jäi mind teraselt, üks silm pilukil sõnatult piidlema. Tundus, et ta pingsalt mõtles ja otsis ajus midagi kaduma läinut. Ka minu võrratu tugi

ja klassijuhataja Valentina Maksimovna oli läinud. Ei, midagi halba ei saa öelda uue klassijuhataja kohta, kuid ta oli vaid tavaline klassijuhataja.

Ühel õhtul jooksis meile kolhoosi raamatupidaja ja ütles, et tal on käsk mind viivitamatult kontorisse toimetada. Tiina püüdis saada asjast selgust, pakkus isegi ennast kaasa tulema, kuid ta tõrjuti tagasi. Sisenedes tundsin kõrgeima astme, neljaliikmelise konsiiliumi ära. Esimesena kõnetas mind ülimat tähtsust täis Ivan Danilovitš, kes ei suutnud püsida paigal, vaid liikus temale iseloomulikult kekslevalt pehmetel kalossideta viltidel ringi. Muidugi ta ei pakkunud mulle istet. Seisin nagu sisenesin, selg vast ust, mütsilätku rippumas käes. Seal oli kohale tulnud küüditatute järelevalve KGB erikomandant, keda tsaariaegu oleks vist kasakaks kutsutud. Samuti olid ruumis külanõukogu esimees ja kommunistliku partei rakukese organisator ehk lihtsalt partorg. Veel kõrgemaid isandaid polnud ümbruskonnast üldse võtta.

Ma küll taipasin, et neil on midagi tähtsat teoksil, kuid nii aulist esindust kümneaastase kaltsaka pärast oli veidi lõbus näha. Danilovitš alustas tuttava mõnitamisega edumeelsetest vaadetest maha jääva väga väära ja koguni rahvavaenuliku usu pärast. Partorg ilkus olematu Jumala uskumist. „Kristus on üles tõusnud“, õpetas sama mees mind pool aastat tagasi. Selle meenudes läks mu enesetunne veel lõbusamaks. Komandant alustas tuttavalt igavat ja pikka loengut noore leninlase aulisest teest ja soovitas vastav punane kaelarätt kaela kõita.

Komandandi selja taga oli lubivalgele ümarpalkidest seinale knopkadega kinnitatud õhuke, mõnest servast pisut rebenenud pilt, kus Lenin seisab soomuki peal, kikkhabe rahva poole turris ja soniga parem käsi pikalt rahva suunas sirutatud. All seisis üsna kaltsaka välimusega pikkade salkus vurrudega soldatite hulk. Nende püstiste püssitääkide külge olid seotud punased riiderivad. Ja neid tääke oli lausa mets. Mulle hakkas tundduma, et ka mina, noore leninlasena seisan seal, nende keskel. Mu palja pea ümber, täitutist madalamale on seotud punarätt. Selle kuklatiirul olevat kolmnurkset haru hoidis tuulepuhang reipalt püsti nagu lehm oma saba, kui kiini jookseb. Ja ma sain aru, et kõnepidajal kaob kohe tasakaal. Ta kukub nagu õletopis, välja sirutatud käsi teed näitavalt ees tääkide otsa ja lükkab ja lükkab aeglaselt oma topiskehaga punased lindid alla põhja. Aga ta kukub ka mulle pähe ja lükkab pähe seotud räti minule kaela, ikka kolmnurk kuklas nagu peabki...

Keegi käratas mulle tõredalt ja ma ärkasin lummusest tõelusse. Mind ähvardati saata sinna, kus Luukas õlut pruulib ja kästi seniks koju minna. Ju siis õlu polnud veel valmis. Üsna kaua kartis Tiina, et millalgi tullakse mulle järele ja viiakse lastekodusse. Ometigi lõppes see minule pigem kentsakas vahejuhtum ilma mingite raskete tagajärgedeta. Ja mida nad tegelikult taotlesid, me ei saanudki aru.

Olime karistuseks veel kord küüditatud. Kaks pool kilomeetrit eemal asuvasse mõne eakate asunikega Zakirgizka väikekülasse. Oli tavaline Siberi talv. Septembri lõpu päevist kuni jaanuari keskpaigani aina sadas

ja tuiskas lund. Hommikuti olid koolilapsed esimesed, kes värskes põlvini lumes tallasid rada koolialevisse Haldejevosse.

Õnneks oli Tiina kokku leppinud kaasküüditatu Liisa Postiga, kes oli nõus mind kõige raskemal ajal oma Haldejevo elamises majutama. Pimedad talveõhtud kippusid igavaks minema. Sestap olin rõõmus, kui Liisa palus ka temale ümber kirjutada need kümnekond vene keelset Jumala kiituse laulu, mis meil oli. Oma laulik oli tavalises tuhmsiniste kaantega ruudulises koolivihikus (ruudulist paberit ma fännin, see lausa inspireerib, see on Muusa!), mille tagaküljele oli trükitud korrutustabel. Samasugusesse lausa joonistamisi suurte selgete tähtedega kirjutasin Liisa lauliku. Siis lisandus teiste eestlaste poolt veel tellimusi. Paljundusmeetod trükielest ajast. Aga see oli mõnus. Keel hammaste vahel voolisin hoolega kahte tõugu eesid ja segasorti susisevaid.

See oli laupäev. Kool oli siis lühendatud, neli tundi. Iga tund ikka akadeemiliselt 45 minutit pikk. Mul oli kotis kogu mu koolivara, sest pärast tunde läksin ju koju Zakirgizka külasse. Viimasesse tundi tuli ootamatult direktor ise. Kohe sai selgeks, miks ta tuli. Lastele korra õpetamiseks tehti aeg-ajalt ikka koolikottide sisu kontrolli, nagu Tootsi taskutele. Kästi kõigil asjad kotist lauale välja tõsta. Mul oli paras patakas vihikuid ja õpikuid. Ivan Danilovitš astus joonelt minu juurde, võttis kätte vihikute paki ja peaaegu otsimata, nagu kaarditrikis, tõmbas välja teistega sama välimusega lauliku.

Röntgensilmad! Ta hakkas kohe klassile mõnitavalt tutvustama vihiku sisu. Mind pani tahvli ees teistele imetlemiseks, käis lubjaviltides keksleva kohevusega mul ümber, ajuti keerates mu totrat pead otsevaatest poolpöördesse, täisprofiili, vastassuunda ja tagasi. Igast asendist leidis ta degenerandile iseloomulikke jooni, mille üle klassikaaslased said isu täis ilkuda. Siis pistis direktor avatud vihiku mulle pihku ja „julgustas“ sealt teistelegi ette laulma, no vähemalt ette lugema. Häbist hädisena jõllitasin oma hirmuhäguste silmadega juhuslikku kohta ja panin tähele tuttavaid sõnu, mille tuttav viis hakkas aina julgemalt südames kõlama.

Hirmutab ehk vaenlane mind

hävinguga ähvardab.

Minu Issand päästab minu,

hoiab kõige kurja eest.

Nende lihtsate sõnade mõte kainestas mind ja näitas asjade tegelikku seisu. Väiklaselt nad naersid iseennast, seda ise mõistmata. Mida oli mul häbeneda, mida karta? Minu põues oli peidus midagi kopsakamat kui Tootsi kutsikas. Ivan Danilovitš jättis mind karistuseks pärast tunde. Üks levinumaid karistusvõtteid tollases koolis.

Peagiustus klassis lühikese talvepäeva viimanegi valgus. Ma lihtsalt ja vaguralt istusin. Viimaks kostus koolimajast vaid põranda pesemise kolistamist. Siis astus koolitädi ka minu klassi ning süütas laes rippuva suure petrooleumilambi. Nähes mind ja kuuldes miks ma seal istun, käskis koju minna, sest kõik on läinud ja enne teisi olla direktor ise ära läinud.

Naaberkülla viiv koheva lumega tee oli tuisuöös pime nagu kõik muu. Esmalt kulges tee põlluservas piki tihedat kuusemetsa. Millalgi pööras tee järsult metsa alla. Aga seda pöördekohta ma ei suutnud leida. Tee toekam selgroog oli jalge alt kadunud. Kõik ümberringi, üleval ja isegi all oli ühesugune must. Tee kandvamat selga ei õnnestunudki enam leida. Ainult tuul keerutas ohtrasti sadavat lund, ajades mu suunataju lõplikult keerdu. Enam ei jaksanud sumada. Jäin sügavasse kohevasse lumme istuma, et veidi puhata.

Järgmisel hetkel toimus midagi täiesti mõistmatut. Ma sain silmad valuga lahti ja nägin kodust tuba, kuhu keegi mind oma süles sisse kandis. Kõik hakkasid ärevalt sagima. Mind pandi asemele ja kisti rutuga kõik riided seljast. Seejärel Kondratjev, tema see oli! tuli väljast, kamalud täis lund, viskas lume mu paljale ihule ja hakkas sellega mu rinda hõõruda. Ta käskis õdedel hõõruda mind lumega üle kogu keha. Ja siis algas jube sipelgate sagimine ja närimine, mida, tundus, ei suuda välja kannatada. Arvan, et röökisin, kuigi ei mäleta.

Ega siis kõik ka nii hirmus polnud. Elu ühe kauneima südant soojendava mälestuse jättis mulle esimene klassijuhataja Valentina Maksimovna. Küllap ta märkas, millise vesise pilguga ma võisin jälgida lapsi, kes vahetunnis oma koolileiba sõid. Minul ju mingit koolileiba kaasas ei olnud. Ka koolilõuna pakkumise idee peale polnud veel keegi tulnud.

Oli üsna tavaline, et ma pärast tundide lõppu ei rutanudki koju. Mulle pakkus sügavat rahuldust pesta ja pühkida puhtaks narmendamiseni kulunud klassi vineertahvel. Seejärel solgutasin puhtaks ka kriiti täis tahvlilapi. Ma käisin läbi kõik klassipinkide peal seisvad ümberminemiskindlad tindipotid, et vajaduse korral neisse suurest raskest pudelist tasa ja targu tinti juurde kallata. Mul oli lihtsalt kahju soojast ja sõbralikust koolist lahkuda.

Kord oli Valentina Maksimovnal meie kontrollimata vihikute lasu väga suur ja ta palus, kas ma poleks nõus teda aitama vihikute koju tassimisel. Milles jutt, rõõmuga! Ta elas meie kodust vastassuunas, umbes sama kaugel. Astusin Maksimovna järel uksest sisse ja jäin seisma. Kui ilus! Akende kõrval kardinad. Aknalaua lilled on punapipar kasvamas. Nii korras ja puhas ja hubane ja... Isegi põrand oli värvitud!

Arvasin, et ta tuleb ja võtab vihikud ning ma võin minna. Aga näitas lauale, et pangu ma sinna. Võtsin kalossid jalast ning astusin lauani. Jutuvadina sees nagu muuseas ulatas Valentina Maksimovna tüki leiba, et prooviksin, kas tal ka hästi välja tuli. „Aga kuidas sa, palun vabandust, seda kuivalt sööd! Näe, ma kalkan, rüüpa piima ka peale!“ Ja seda või teist ka kõrvale ja muidugi lisa ka, iseasi kui just on kehvalt välja kukkunud ja mulle ei maitse, sest ahi oli jah veidi halvasti köetud ehk tainas nii või naapidi valesti ja hiljaks jäänud sõtkumisega ja muidugi on ta üks häbematu inimene, kes muudkui pakub ja käib peale oma viletsa kraamiga, aga ta lihtsalt tahtis kellelki kuulda, kes seda ka üldse pakkuda kõlbab jne ja jne.

Aga kuna ma leidsin, et see siiski kõlbab kuidagi süüa, siis tal oleks soov mu õdedelegi veidi maitsta saata ja kas ma olen nii lahke ja võtan koju minnes selle pakikese kaasa. Ja ooh, kas teil on parajasti piima? Ah et ei, no muidugi, eks ta oleks ju, rumal inimene, ise ka selle peale võinud tulla, et teil ju vist lehma ei ole, aga kuidas nad, õed tähendab, seda kuiva leiba ikka pugivad. Ehk ma oleks nõus üksiti ka selle pisikese piimanirku kaasa võtma. Ärgu ma nüüd selle nõu pärast muretsegu! Ma võiks selle homme koolis talle vaikselt ära anda nii, tasakesi, märkamatu. Tal teiste laste ees häbi oma koduste asjadega sebumise pärast, nii saaks kõik kenasti korda, eks ole ju... Ja samas laadis edasi.

See oli Siberimaal vist esimene pärisleiva söömine. Kuid leivast võrreldamatult kallihinnalisem oli armastusepuhang, mis korra süttinuna ei kustu. Sellistest elamustest vormitakse isiksusi. Nii diskreetset peenetundelisust ei ole minu suhtes keegi teine üles näidanud, nagu see punaparteilasest õpetaja rahvavaenlasest jõnglase vastu.

Seitse küüdiaastat sai mööda. Katsed teiste küüditatute eeskujul vabaneda ja kodumaale pöörduda ei andnud tulemusi. Aga selle võimaluse eest hakkas võitlema siiras õigeusklik kommunist, meie viimase elupaiga kolhoosi esinaine Zinaida. Meile ta saavutas vabastamise, aga talle endale määrati riigivastaste toetamise eest parteiline karistus ja saadeti koos kahe koolieelikust lapsega mitusada kilomeetrit põhja poole, Obi jõe lähikonna soodesse Berjozovkasse, kuhu oli saadetud ka mõned 1940. aasta küüditatud.

Ühel ilmselt mai alguse pühapäeva hommikul 1958 ajas meid virgeks, ja ärevilegi... viisakas, kuid piisavalt nõudlik koputus uksele. Oli ilmne, et ukse taga polnud keegi kolhoosi ametnik, ega ka mitte KGB komandant, sest siis oleks ukse pihta klohmitud rusikaga, kui just mitte jalaga, ja enne tulija ukseni jõudmist oleksime kuulnud räiget ning värvikat sõnajada koos ähvardustega kõik elusolendid kõige ebaloomupärasemal viisil kõigi kehaavauste kaudu viivitamatult seksuaalselt ära kasutada. Selline külustusstiil oli juba harjumuspäraselt tuttav. Kuid kes seal siis oli? Ka mitte keegi külaelanikest. Neadki hakkasid külastatavat juba aegsasti kõnetama, ja koputus... no ei, mitte niisuguse pieteeditundega. Avades ja viisakalt vastu tervitades ajas nähtu küsimuse meie peas lausa välja sopistuma.

Tulijateks oli kaks tundmatut daami, parimas kohalikus ajakohases mõistes. Hoiak oli neil vikis ja lahke, aga selgelt ametlik. Nad palusid vabastada endile võimalust mööda kaks lauda. Ennast tutvustamata ja üleriideid maha võtmata istusid nad laudade taha, võtsid oma nooblid portfelliid sülle ja üks neist avas paberi, mida hakkas meile selge ja rahuliku häälega ette lugema. Kuulasime mitte hinge kinni pidades, vaid lukustunud hingamisega Nõukogude Eesti Sotsialistliku Vabariigi Peaprokuröri ja samade kõrgete tiitlite tiraadiga Siseministeeriumi otsust... kogu meie kaltsakate riigivastaste Silliksaarte punt vabastada komandantuuri järelevalve alt, koos õigusega pöörduda tagasi sünnimaale, kuigi piiratud õigustega seal elamiseks.

Alles seejärel nad tutvustasid ennast kui Tugani rajooni passilaua töötajaid, kes tulid meie täiskasvanud pereliikmetele passe välja kirjutama. Aga pühapäeva valisid nad kindluse mõttes, et ehk oleme puhkepäeva hommikul kõik kenasti kodus. ENNEKUULMATU KOHTLEMINE!

Ei ole veel juhust olnud kelleltki kuulda midagi sellist, et passilaud tuleb otse koju, kaasas puhtad passid, pitsat, tuši suled ja muu tarvilik. Kõige kummalisem, et neil olid olemas vanadelt dokumentidelt kopeeritud passipildid. Isegi sultani prints ei saaks sellist ümberkäimist vaenlase maal loota... Saadud passides olevad nimed ja kuupäevad ei läinud küll ükski kokku asjade tegeliku seisuga, kuid selliste pisiasjadega oldi ääretult suures Nõukogude Liidus harjutud. Ja oli's meil midagi sellise kingituse vastu!

Tänini me ei tea, mis ja kes andis neile selle mõtte ja korralduse. Ilma väga mõjuvõimsa korraldusega ühegi riigi ametnikud sellist imet ei tee, ammugi siis teada-kogetud NSVL-i ametnikud. Aga fakt jääb meie pere mällu kui seletamatu ime.

Mida kõike ei juhtu siin karge põhjataeva all!

Olime Siberi ja Stalini elukoolis käinud seitse aastat. Lõpudiplomid anti kätte pidulikult.

Nüüd me polnud lindpriid. Me polnud ka poolpriid. Me olime kõrgharitud priilaadsed...

SILVER SILLIKSAAR

LUULETUSI REPRESSEERIMISEST

Luuletuste sisukord

Ankeet-enudaar	47
Punane udu	48
Lapse suu	49
Lipp	50
Vangi kevad	51
Hedus pole seeditav	52
<i>topelt tuhinaga</i>	54
Elusäde	55
Karjas	56
<i>inimsoo laukasoo</i>	57
<i>õnn</i>	58

ANKEET - ENUDAAR*

Nimi Silver Silliksaar
Aastaid 43
Kooli kümnest vanglat 3
Tööl nüüd tislerina puidutolm
Lapsi kokku on mul kolm:

Üks käib juba oma rada
kahel emme pudrupada
issi tüütav rahahäda
(häda anna'i häbeneda)

Kaal kerge + vatsal ladestunud püüil
Kodakond millenniumi asüül
Partei ei
Peas kõõm
Tšekistidele silmarõõm

Täidetud Tartus, Marja tn 26

Aastal 1986 Sil-Sil

(Täita vastutavatel organitel)

Resolutsioon Hy u фпркм!

Punkt

* enudeerima (ld) - ennast paljastama, alasti kiskuma

PUNANE UDU

«Пусть гниют, отродье!»* -

- Stalin küüditatud laste kohta

*Hirmude öö tumendas taevasse turritavad kuused
teravdas kuu veretavad varjud tühjendatud õuedele
kandis tühjusesse isandata koera ulu
kattis kaastundetusega jõuetu lapse nutu*

Udu laskus

Udu

pehmelt ja märkamatul

uuendas vaate

nägema ähmaselt

voogava vere vahutust

rõskel

punases udus täksitud keldriseinal

Udu

hirmude punane

laskus

* „Kõdunegu, va sigidikud!“ (SS)

LAPSE SUU

lapse suu ei valeta

ei oska

pole õppinud

last tuleb koolitada

et oskaks

et õpiks

kõrgesti haritud

diplomeeritud

doktoreeritud

inaugureeritud

ordineeritud

vannutatud

optimeeritud

valetajaks

LIPP

“Oh Issand, ei oska me ka midagi!

Sureme tuliselt, kuid armastame armetult.” -

Marco Polo

“Ja nüüd riimite “lippe” ja “õnnetippe”...

Oma nime all! Jube!” – A. Valton *PILLIMEES*

On nõnda hea ja lihtne marssida -

ees lipp ja taga tallermaa.

Ees lipp ja taga tallermaa,

mis muud kui karju au-hurraa!

Nii vallutatud saab ju iga tipp,

kui õiget suunda näitab meile lipp.

Ei õigelt teelt meid väära ükski nipp -

meil kindel samm ja suund - ees

tuulelipp.

VANGI KEVAD

Ärge näidake vangile kevadet!

*Kevad elab värskest mahlast,
ta lootus pakatab elujõust,
mis varjule ei või jääda,
ka deemonlik vägi ei peata,
kasvu maa külge ei ahelda.*

Ärge näidake vangile kevadet!

*Vangi mahlad on äädikaks käärinud,
sapiks siniseks südames muutunud.
Kevad kaela soonib, kurku pigistab,
keelatud vabadust, patutööd meenutab,
silms terasest võrkkesta sepistab.
Kevad vangile - ketseri tuleriit...*

Ärge näidake vangile kevadet...

HEADUS POLE SEEDITAV

„Sina õnnelik!

Seederikked ei piina iialgi su intellekti.“ -

- A. Alliksaar OOTESAALIS

kurjus murdis sisse

headuse haagistatud uksest

laamendas lõhkus ja lurjutses

luuravalt kahtlustas süütuse silmi

kuhu on käkitud keelatud kõhklused?

käristas kannatust

ahistas abitust

süüdistas süütunnet

süütinud sisikonnas

uuristas-urgitses saladusi

pihkude sügavusist kui tõukusid

ummisjalu ukerdas vaipades

tuuseldas aluseid

otsides lutikatele seatud

salaküti hundiraudu

kallas kapaga imalat ilget põlastust

patjade tekkide tanude

öömütside sukkade

kuhilasse

lutsutas liivast leitud lutsukomme

sülitas limaseid larakaid

silmade päikese

siiruse sammaste

vahele

surus suure kabjastunud küüinega sõrme

kiitsakasse kõhtu

selgroosse kinni

kisades kurkide

kuritarvitamisest

*käristas kärsitult luidrat liha
kõõluste vingudes
kontide krigisedes
hakklihamasinana pärani suhu
mõlema kämblaga kühveldas
toppides*

*rõhises oksendas ohkis ja oigas
mõnuga matsutas
mullitas nina
pööritas silmi
puristas pükstesse
soolikad keerutas kaelale
boaks*

*väsis ja roidus ja norskama jäi
punnitas vats pungil täis
HEADUST*

*ärkas ja meenutas
kargas ja röögatas
võrratust võõruspeost
fenomenaalsele seedimisele oli
tropp ette löödud*

∞

topelt tuhinaga

tuhises mööda

AEG

vastassuunalises rongis

∞

ELUSÄDE

kas säde võib teada

et ta ON

et ta on tulekivis

kivis varjul

kuni lüüakse

lüüakse rauaga

kõvasti

kõvast kivist

välja

nagu veri lüüakse ninast välja

veri

ja sa näed

ja sa tunned

pihus sooja verd

ja saad teada

pisut küll hilja

et see

mis löödi välja

oligi elu

OLI elu

KARJAS

kirkas kastes

pärlendavas

rohulibled

kroonid peas

karges kastes

karastavas

minu jalad

värisemas

jäises lõõmas

põlemas

märjas kastes

koidukumas

astub kari

mina järel

jalad

külmast kangestumas

kirkas

karges

jäises kastes

∞

inimsoo

laukasoo

üksikud mättad

∞

☞

«А счастье только знающим дано.»¹ -

- *Ivan Bunin ВЕЧЕР*

õnn

aegajalt

õnnetu olla

saab osaks

vaid õnnelikele

☞

¹ „Õnn osaks saab vaid äratundjatele“ (SS)

AUTORITEST JA SISUST

Stalini aegses pikas küüditamiste reas jäi viimaseks 1. aprilli 1951. aasta küüditamine, mis üldsusele üsna vähetuntud. Kuid just see küüditamine oli mitmes mõttes üsna erandlik.

Küüditamine hõlmas ainult sõjas läänest anastatud territooriume. Need olid Eesti, Läti, Leedu, Lääne Valgevene, Lääne Ukraina ja Moldova ehk Rumeenia küljest eraldatud Bessaraabia ala.

Küüditamise haarangud viidi läbi üheaegselt, see on öösel vastu 1. aprilli. Erandina laiaulatuslikus Ukrainas toimus suur haarang veel ka 8. aprillil.

Küüditamine oli suunatud ühe usulise grupi – Jehoova tunnistajate vastu. Nende väljaselgitamiseks oli nelja aasta jooksul tehtud hoolikat luuretööd.

Eelneva paari aasta jooksul vangistati eeldatavad aktiivsemad usklikud ja enamus perepeasid. Küüditamise alla kuulusid ülejäänud pereliikmed ja nagu ikka – ka asjasse puutumatut rahvast. Mainitud territooriumil, peale umbes tuhande vangistatu, küüditati ligi 10 000 inimest. Nende hulgas palju mitteusklikke. See juhtus vastavalt Stalini tuntud deviisidele: „Kus metsa raiutakse, seal laastud lendavad.“ Teine oli veel räigem: „Kui kümne vangistatu seas on üks asja eest, siis on kõik korras.“

Kõige erandlikum oli see, et mõnes peres pakuti allakirjutamiseks usust loobumise blanketti. Vastutasuks lubati jätta küüditamata. Kas selliseid loobujaid oli, pole teada. Igal juhul see protseduur tõestab, et antud represeerimine oli otseselt ja ainult ühe usulise grupi, see on Jehoova tunnistajate usulise hoiaku vastu suunatud.

Üks autoritest, Silver Silliksaar, on pärit seitsmelapselisest perest. Pereisa Filipp oli aasta enne represeerimisi traagiliselt karistussalkleste läbi hukkunud. 1. oktoobril 1950 vangistati ema Veera ja õde Olga. Pool aastat hiljem küüditati lapsed omapead Siberisse. Lisaks kehele vangistatule oli nende perest küüdituses kokku 7 inimest. See oli Eestist sel puhul küüditatute seas kõige suurem perekond. Silver oli haarangu ajal, millest ta mälestustes oma vesteid alustab, 8 aastane. Tagasi Eestisse said nad pöörduda 7 aasta möödudes.

Teine autor, Tauno Ernits, on olnud tõhusaks abiks proosatekstide kavandamisel ja väljatöötamisel.

Vestetes käsitletud sündmused-juhtumid on ajalises järjestuses vaid suures plaanis, mitte pisiasjades, sest taotletud on, et iga lugu oleks loetav ka üksikult.

